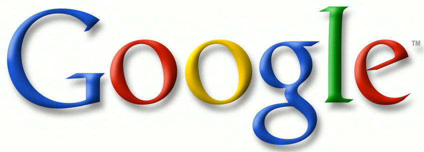
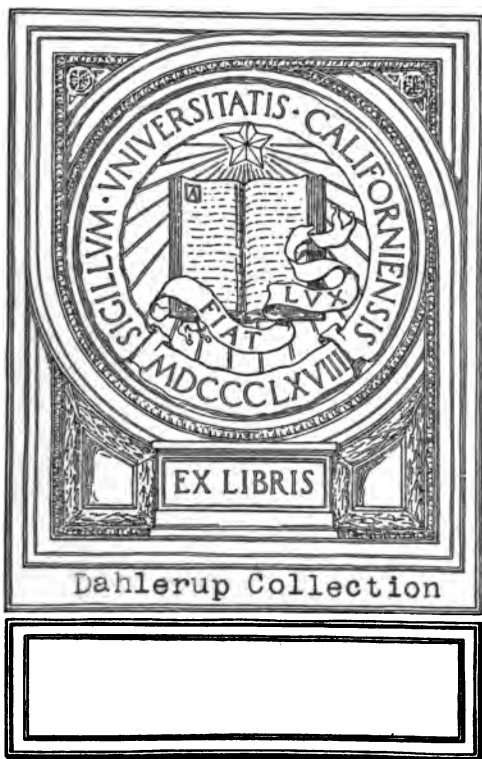

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS
Dahlerup Collection

H. docent V. Dahlerup
venligst fra
Forf.

NYDANSK

EN KORT SPROGLIG-GEOGRAFISK
FRÆMSTILLING

AF

MARIUS KRISTENSEN

SMÅSKRIFTER UDG. AF SELSKAB
FOR GERMANSK FILOLOGI NR. 12

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG
HOVEDKOMMISSIONÆR FOR NORGE: H. ASCHEHOUG & Co.

NYDANSK

EN KORT SPROGLIG-GEOGRAFISK FRÆMSTILLING

AF

MARIUS KRISTENSEN

SMÅSKRIFTER UDG. AF SELSKAB FOR GERMANSK FILOLOGI NR. 12

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

1906
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE
(AXEL SIMMELKIÆR)

DR. N. K. F. DYRLUND

DBM. og R. AF D.

ÆRBØDIGST TILEGNET

FORORD.

Det har ofte været mig et savn, at vi ikke på dansk havde en lille bog, som gav kort og klar besked om nydanskens stilling i forhold til de andre nordiske sprog, og om de danske almuesmåls væsentligste forskelle. På svensk havde man Noreens De nordiske språken og Lundells Om de svenska folkmålens frändskaper, to sådanne småværker, der sammen giver ganske fyldig og klar besked. Også Norge havde i Amund B. Larsens Om de norske dialekters forhold til nabosprogene, et ganske vist meget knapt, men dog solidt og indholdsrigt overblik over forholdet. Vi savnede et sådant værk, og selv om Dahlerups sproghistorie behandlede en stor del af de ting, som f. eks. Noreens bog omfatter, var der dog særlig med hensyn til nutidsforholdene meget at tilföje. Det blev mere og mere en fast tanke hos mig, at en sådan lille bog burde skrives, og da ingen anden lod til at ville skrive den, måtte jeg selv göre det. For nogle år siden begyndte jeg da at lægge planen og udarbejde indledningsafsnittet, men dærved blev det foreløbig. Jeg kunde ikke rigtig finde den form jeg måtte anvende. For skönt jeg selvfølgelig vilde drage al den nytte der kunde drages af de foreliggende svenske og norske værker, mente jeg dog ikke, at jeg rent umiddelbart kunde tage noget af dem til model.

Da jeg for et års tid siden genoptog arbejdet, skyldtes dette to sammenstødende omstændigheder. ‚Selskab for germansk filologi' opfordrede mig ret indtrængende til at fuldføre min plan, og samtidig blev det stillet mig i udsigt, at mag. art. P. K. Thorsen vilde vise mig og foretagendet den store velvilje at gennemgå mit udkast. Jeg tog da fat igen, og det lykkedes også at få stoffet i en form, som jeg syntes jeg turde vedkende mig.

Så foreligger det da nu, som jeg har kunnet göre det. Manglerne er sikkert ikke få, men jeg håber at netop arbejdets offentliggörelse vil bidrage til, at mange vil hjælpe at rette det, så det engang kan blive udgivet i forbedret tilstand. Det kan i höj grad behøves, og det er på tide, at man får rede på de gamle almuesmåls former, da de i vore dage forsvinder med jærnbanefart. Det er ikke alt hvad jeg ved om danske almuesmål, der er kommet med i denne oversigt. Angående enkeltheder må jeg én gang for alle henvise til de ‚Kort over de danske almuesmål', som jeg udgiver sammen med höjskolelærer Valdemar Bennike. Ordenen dær er en anden end her, således at de foreliggende 5 hæfter næsten kun behandler de stærke stavelsers selvlydsforhold. Men de ledsagende kortblade vil i mange tilfælde kunne bruges også som oplysninger til det her behandlede.

Det er ingenlunde let at give en sådan knap fræmstilling uden at springe noget væsentligt over. For at bøde dærpå har jeg givet så vidt muligt r i g e l i g e henvisninger til steder, hvor samme sag er mere indgående behandlet. Henvisningerne må dærimod ikke opfattes som bevissteder for min fræmstilling — på grund af stoffets art har jeg alt for ofte måttet bygge på mundtlig meddelelse, til at en kildeanvisning ret ofte vilde have værdi.

En anden vanskelighed ligger i faren for at blive t ö r i fræmstillingen. Jeg har søgt at undgå törheden ved at tage mine eksempler fra eftersnak efter naboers udtryksmåde. Disse folkelige sætninger, som ofte rammer ud-

mærket, stammer især fra E. T. Kristensens ordsprogssamling og Jyske folkeminder, 6. og 9. bind, ‚Skattegraveren' 1. bind og Feilbergs ordbog, nogle dog fra mundtlig meddelelse. Et enkelt — § 29,17 — har jeg vovet selv at lave.

Med hensyn til valget af lydskrift var jeg længe i tvivl. ‚Dania's lydskrift fræmbød sig som den jeg selv lettest kunde bruge, men den var næsten for fintmærkende til mit brug. Efter mange betænkeligheder har jeg — med samtykke af ‚Selskab for germansk filologi' — bestemt mig for at bruge den internationale lydskrift, som må forudsættes at være kendt af mange, da den bruges i værker af Jespersen, Nyrop og Thora Goldschmidt, såvelsom i Rangel-Nielsens Fransk-danske ordbog. Dette valg vil også göre bogens læsning lettere for ikke-danske, om jeg tör håbe at den kan finde læsere også i de andre nordiske lande.

Det er nu snart 50 år siden Dyrlund udgav sin lille **‚Udsigt over de danske folkemål'**. *Gid det måtte mærkes på dens afløser, at de 50 års arbejde med danske folkemål, som den indledede, ikke har været forgæves! Med det ønske vilde selskabet og forfatteren gærne tilegne den danske målgransknings oldermand dette værk.*

Nyårsaften 1905.

MARIUS KRISTENSEN.

INDHOLD.

DEN INTERNATIONALE LYDSKRIFT.

(Angående enkeltheder henvises den internationale forenings forenings lille pjæse: Aim and principles of the international Phonetic Association, Paris (Leipzig) 1904. Her gives kun en alfabetisk ordnet oversigt over de anvendte tegn).

[a] »normalt« a.
[ɑ] a, henimod å.
[æ] a, henimod æ.
[ɐ] fræmskudt ō-agtig å-lyd.
[b] ustemt b, undtagen ved skånsk.
[c] svensk tj-lyd.
[ç] norsk kj-lyd.
[d] ustemt d, undtagen ved skånsk og i forb. dn, s. 63, 64, 76.
[ð] åbent d, som i b a d e, g r ø d.
[ḍ] svensk rd.
[e] »normalt« e.
[ɛ] æ.
[ə] »tilbagetrukket e«, især i svage endelser.
[f] alm. f.
[g] ustemt g, undt. i skånsk-bornholmsk.
[g] åbent g, som i r a g e, b o g.
[h] alm. h.
[i] lukket (hōjt) i.
[ɪ] åbent (lavt) i, henimod e.
[j] alm. dansk j, ofte ikke til at skelne fra i.
[ɟ] dj-lyd.
[k] dansk pustet k-lyd, som i ordenes begyndelse.
[x] ch-lyd, omtrent som i tysk m a c h e n.
[l] alm. l.
[ʎ] l med j-klang.
[ḷ] l med r-klang (omtr. svensk rl).
[m] alm. m.

[n] alm. n.
[ɲ] n med j-klang.
[ŋ] ng-lyden i gang, sanke.
[o] lukket o-lyd.
[ɔ] å.
[ø] ø i død, føre.
[œ] ö i dör, höne.
[p] dansk pustet p-lyd.
[r] bruges her som betegnelsen for alle *r*-lyd.
[s] alm. s.
[ṣ] nordsvensk rs.
[t] dansk pustet t-lyd.
[θ] isl. þ, eng. th i thing.
[u] »europæisk« u-lyd.
[ʋ] åbent u, henimod o.
[ɯ, ü] fræmskudt y-agtigt u.
[v] alm. v, som i vise.
[ʋ] åbent b (spansk b, v).
[w] engelsk w, nær beslægtet med u.
[x] se efter k!
[y] höjt (lukket) y.
[ʏ] lavt (åbent) y, henimod ø.
[z] stemt hvislelyd, svar. til s.
* foran et ord betegner dette som egennavn.
: efter lydtegn betegner længde.
' foran stavelse betegner tryk.
˜ over lydtegn betegner nasalering (snøvlen).
ˀ efter lydtegn betegner stød.

Lydskriften står i skarpe: [ ].

Tegnet 〉 betyder: »har udviklet sig til«; tegnet 〈: »udgået fra ældre«.

I.

DE NORDISKE NUTIDSSPROG.

DET danske sprog — og altså også de danske almuesmål — hører til de såkaldte nordiske eller skandinaviske sprog. Disse sprog strakte sig ved den historiske tids begyndelse over et landområde, der i det væsentlige er det samme, som de endnu omfatter. På enkelte punkter er der tilbagegang, på andre nogen fræmgang. § 1.

Mod sydøst når skandinavisk sprog endnu over den finske bugt, idet der findes enkelte spredte svensktalende småområder på Estlands kyst og øerne uden for den og på øen Runø i Rigabugten. Deres nærmeste naboer er her et bondefolk af finsk stamme, Esterne, medens de höjere klassers sprog er tysk. En lille udvandrerflok fra Dagø grundlagde for godt 100 år siden landsbyen Gammel-Svenskby (Koloniga Staro-švedskaja) i Sydrusland nær ved Sortehavet, hvor endnu svensk sprog og skik er bevaret[1].

Nord for den finske bugt begynder det svenske sprog igen i Kymmeneelvens delta, strækker sig dærfra langs Nylands kyst som en temmelig bred strimmel

[1] Sohlman: Om lemningarne af svensk nationalitet uti Estland och Liffland (Nordisk tidskrift 1852—53); Russwurm: Eibofolke oder die Schweden an der Küste Esthlands und auf Runö (Reval 1855). Sml. også Dansk Tidsskrift 1898 s. 405 og 518 flg.

og går over Åbo skærgård til Ålandsøerne. På Åbo lens vestkyst er svensk nu uddød, men fra Vasa lens sydgrænse til Gl. Karleby går langs kysten en sammenhængende svensk bebyggelse, som ved Vasa og Gl. Karleby strækker sig nogle mil ind i landet. Nabosproget er her det vidt forskellige finske sprog, og her som i Estland er svensken snarest i tilbagegang, selv i købstæderne, og dette gælder ganske særligt de købstæder, som er omgivne af finsktalende befolkning (altså dem, der ligger uden for de nævnte områder).

På den skandinaviske halvø er den störste del fra gammel tid rent skandinavisk; men en del Finner (kaldes i Norge Kvæner) og Lapper (kaldes i Norge Finner) findes imod nord, Finner til dels også længere syd på. Her er dog skandinavisk sprog snarest i fræmgang, om end Kvænerne i det nordlige Norge sejt fastholder deres sprog.

Af Atlanterhavsøerne er Island og Færøerne endnu rent skandinaviske. De er oprindelig befolkede fra Norge og de norske nybygder på de britiske øer, men disse har forlængst mistet den politiske forbindelse med moderlandet.

I vikingetiden var der norske nybygder på de nordskotske øer, Katanæs (Caithness) og Man, i Nordengland og Østirland, og til disse sluttede sig danske nybygder i Østengland og på bægge sider af St. Georgs Kanalen. De fleste steder — ligesom i den danske nybygd i Normandiet og vikingerigerne langs Frislands kyst — forsvandt det nordiske sprog allerede i middelalderen; på Shetlandsøerne[1] holdt det sig, til trods for undertrykkelse fra

[1] Isl. Hjaltland; se J. Jakobsen: Det norrøne sprog på Shetland (Kbh. 1897); samme har i Tilskueren 1896 (sept.-okt.) og i Höjskolebladet 1894 nr. 1 givet letfattelige fræmstillinger af sprogets udryddelseshistorie.

skotske stormænds side, til op imod den nyeste tid, og endnu er der bevaret så mange nordiske ord i sproget og så meget af nordisk digtning, at man kan danne sig et temmelig fyldigt begreb om det ,hjætlandske' måls præg. Nu må sproget på øerne nærmest kaldes lavskotsk (en engelsk dialekt), dog med mange minder om det ældre sprog.

Danmark med Sønderjylland til Danevirke og Østervolden (altså også halvøen Svans) må efter stednavnenes vidnesbyrd have haft rent nordisk befolkning fra gammel tid af, dog er Sønderjyllands vestkyst nord på til Tønder blevet befolket af Frisere, et folk, som står Danskerne nær, men endnu nærmere Engelskmændene og Hollænderne. Om tiden for Frisernes indflytning er man uenig. Sønden for den faste grænse findes der i stednavnene spor af dansk bosættelse mellem tyske (saksiske) og slaviske (vendiske) folk i den sydligste del af Sønderjylland, på Femern og på Østersøens sydkyst, men disse få danske har ingen videre betydning haft. Her er skandinavisk sprog trængt tilbage fra Svans allerede tidligt, fra Angel og de tilstødende egne i det 19de århundrede, så at grænsen nu går omtrent fra Flensborg i en kile ned mod Husum og igen mod nord til Tønder.

Om sproget i Angel og de vest dærfor liggende egne er der dog gode oplysninger fra de tider, da det nordiske mål endnu var helt levende[1].

Den störste tilvækst i område har skandinavisk sprog fået i den nyeste tid ved de store nordiske bosættelser i Amerika, især i nordvest-staterne, hvor Skandinaverne f. eks. i Minnesota udgör befolkningens

---

[1] Se Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdömmet Slesvig eller Sønderjylland (1857—58); Haandbog i det nordslesvigske Spörgsmaal (1901); H. V. Clausen: Sprogkort over Sønderjylland (1889, også i Sv. Landsm. X, 5 = h. 38); samme i Sønderjyske Aarbøger 1892 s. 182 flg.; Thorsen i »Dania« I, 97.

flertal, så at denne stat i den senere tid gentagne gange har haft skandinavisk guvernør. Også i det britiske Nordamerika findes en del Skandinaver, således en islandsk koloni i Winnipeg[1].

I det hele tales de skandinaviske sprog nu af omkring 10 millioner mennesker i Evropa og godt 2 millioner i Amerika.

§ 2. Inden for det vidtstrakte nordiske sprogområde er der tidlig begyndt at danne sig afvigende sprogformer, selv om vi nu först er i stand til at skelne enkelte spaltninger omkring ved år 1000[2]. Nu om stunder er forskellene så store, at folk fra forskellige egne har vanskeligt ved at forstå hinanden. Men allerede tidligt har der ved siden af de splittede almuesmål begyndt at danne sig samlende sprog, væsentlig ved skrivning, idet den ene har lært af den anden, og der på den måde er opstået en overlevering, uafhængig af den enkelte skrivers talesprog[3]. Af de på denne måde opståede skriftsprog har særlig tre haft betydning, det islandske, svenske og danske, idet disse uden afbrydelse har været i brug lige til de nyeste tider, islandsk på Island, svensk i Sverrig, Finland og de svenske kolonier, dansk i Danmark med Sønderjylland, Norge og de danske og norske kolonier i Amerika.

I tidernes løb har der — undtagen på Island — föjet sig et talesprog til skriftsproget, således at fra

[1] Andreen: Det svenska språket i Amerika (Verdandis småskr. 87, 1900); Fischer-Hansen: Fra Amerika (1903); Flom i ‚Scandia' 1904 s. 109 flg. (Groningen 1904).

[2] Dahlerup: Det danske Sprogs Historie (1896) s. 12; Björkman: Zur dialektischen Provenienz der nord. Lehnwörter im Englischen (Ups. Univ. Årsskr. 1900); samme: Scandin. Loan-words in Middle-English, s. 281 (Halle 1902).

[3] Marius Kristensen: Samlende kræfter i sprogudviklingen (1899) s. 24 flg.; Hesselman i Nord. Studier (1904) s. 375 flg. M. Hægstad: Norsk maalsoga for skule og heim (1904) s. 24.

omtrent 1650 mere og mere den ‚dannede' del af befolkningen, især embedsstanden og, noget senere, købstadbefolkningen, i den allernyeste tid også dele af den egentlige landbefolkning, har lagt sig efter at tale i nogenlunde nær overensstemmelse med skriftformen. De dærved opståede rigssprog har dog aldrig opnået helt den samme enshed som skriftsprogene, således er der den dag idag let hørlig forskel på jysk og ødansk udtale af fællessproget, endnu mere mellem nordsvensk og sydsvensk udtale. Men særlig vigtige er de forskelle, som falder sammen med de nye rigsgrænser fra Napoleonstiden, idet de er så faste og tydelige, at man nu kan tale om et særligt norsk-dansk[1] sprog (i Norge selv i den nyeste tid kaldt rigssproget) og i alt fald i nogen måde også om et finsk-svensk[1] sprog i modsætning til dansk og ‚rigssvensk'[2].

På Island er dialektforskellene gennemgående så små, at man ikke har følt trang til en sådan udvikling; er der nogen forskel, er det dær bondesproget som anses for finere og mere korrekt end det noget danskagtige ‚nesjamál' på Reykjavíks-egnen.

I det 19de århundrede har imidlertid den nyvakte begejstring for fortidsminderne og det udpræget nationale fræmkaldt dannelsen af endnu et nordisk rigssprog, det norske landsmål. Det var Søndmøringen Ivar Aasen (1813—1896), som ved midten af det 19de århoplyste om, at det gamle norske sprog, i sin tid et vigtigt skriftsprog i Norden, endnu levede i sine efter-

---

[1] Ordene norsk-dansk og finsk-svensk betegner altså enkeltsprog, medens f. eks. jysk-fynsk vil sige jysk + fynsk; denne lille uoverensstemmelse vil forhåbentlig ikke volde nogen misforståelse.

[2] Medens Gulland (Gotland) i middelalderen havde sit eget skriftsprog, har det i nyere tid haft først dansk, senere svensk skriftsprog, og det dannede talesprog er svensk, om end med visse ejendommeligheder.

kommere, de talrige norske bygdemål. Han forsøgte at skabe en skriftform, som skulde udgöre en fællesnævner for dem alle, og ikke blot han selv har digtet på dette nye samsprog, men en række af Norges betydeligste forfattere, som Aasmund Vinje, Arne Garborg og Norges største salmedigter, Elias Blix, har benyttet dette sprog, som især i den nyeste tid har haft stærk støtte i den norske uafhængighedsfølelse, så at det nu er indført som delvis skolesprog, og enkelte steder også som kirkesprog[1]. Kampen mellem dette sprog og det norsk-danske rigssprog er for tiden skarp og har affødt et stort antal stridsskrifter fra bægge sider. Af de nedenfor anførte hører dog kun Johan Storms til de egentlige indlæg i striden, de andre er mindre prægede af den.

Også på Færøerne har man søgt at skabe en samlende sprogform, og dette har for skriftens vedkommende ikke været så vanskeligt, da de betydelige dialektforskelle væsentlig falder inden for lydlærens område[2]. Dog har der her været næsten större omformninger af skriftformen end i det norske landsmål, idet den af provst Hammershaimb dannede skriftform var meget nærmet til islandsk, endog til oldislandsk.

Om end intet af disse nydannede skriftsprog endnu har vundet fuld fasthed, langt mindre affødt nogen ‚landsgyldig' udtale, kan de benyttes som grundlag for en nærmere bestemmelse af de nordiske sprogs indbyrdes slægtskab.

---

[1] H. Koht: Det norske målstrævs historie (1898); Garborg: Ivar Aasen (1902); Joh. Storm: Det nynorske Landsmaal (1888); samme: Norsk Sprog (1896); samme: Landsmaalet som Kultursprog (1903); Taranger: Vort Retsmaals Historie 1388—1604 (1900); Moltke-Moe: Retskrivning og folkedannelse (1900); V. la Cour i tidsskr. ‚Norden' 1904; M. Hægstad: Norsk maalsoga (1904).

[2] I Norge er dærimod folkemålene også meget afvigende m. h. t. formlæren.

Medens folkemålene kun forstås fuldtud indenfor temmelig snævre grænser, forstås skriftsprogene og de dærtil svarende mundtlige rigssprog langt videre. For disses fordeling har politiske forhold spillet en hovedrolle. Således medførte den omstændighed, at Norge i en stærk nedgangsperiode blev forenet med Danmark, at det danske sprog blev kirke- og retssprog og dærmed rigssprog i Norge[1], medens det lille Island med sin levende litteratur bevarede sit sprog. Først i den nyeste tid er tilbageslaget i Norge kommet. Ligeledes har politiske forhold medført, at det danske (og tildels norsk-danske) rigssprog i Herjedalen og Jæmteland og det nordvestlige hjørne af Dalarne, i Båhuslen, og i de skånske provinser med undtagelse af Bornholm er blevet afløst af svensk, efter at Sverrig har erobret disse landsdele. På lignende måde har Gulland skiftet rigssprog. Om forholdene i Sønderjylland se § 8. § 3.

Dersom vi nöjes med at betragte sprogenes skrevne form, kan vi endnu regne norsk-dansk som omtrent det samme som dansk, finsk-svensk for det samme som svensk; men dersom vi tillige tager hensyn til den mundtlige form af de dannedes sprog, må vi i alt fald udskille norsk-dansk som et særligt rigssprog, vistnok også finsk-svensk, selv om afvigelserne dær næppe er så store. For at få de mest beslægtede former ved siden af hinanden, tager vi dansk sidst og norsk-dansk ind foran det; det vil desuden være mest praktisk at slutte med det sprog, som i en fræmstilling for Danske nødvendigvis må få den mest indgående behandling.

Rigssprogene deler sig i to hovedgrupper, den vestnordiske omfattende islandsk, færøsk og norsk landsmål, og den østnordiske omfattende svensk (rigssvensk), finsk-svensk, norsk-dansk og dansk (i egentligste forstand).

---

[1] Se bl. a. Tarangers ovennævnte skrift.

Fælles for de vestnordiske rigssprog er, at de står på det fælles grundsprogs standpunkt med hensyn til en vigtig del af lydlæren, idet de bevarer de gamle stigende tvelyd[1] som tvelyd, og med hensyn til to vigtige punkter af formlæren, idet de bevarer klar og bevidst adskillelse af tre grammatiske kön i navneordene og pronominalböjningen, og i-omlyd i nutids fortællemåde (præsens indik.) af de stærke og en del svage udsagnsord, medens i de østnordiske sprog de stigende tvelyd er blevet enkeltvokaler, opfattelsen af den grammatiske forskel mellem hankön og hunkön er tabt eller i det mindste fordunklet, og nutids fortællemåde altid har samme vokal som navnemåde (infinitiv)[2]. Dette vil oplyses ved følgende eksempler:

Islandsk	N. Ldsm.	Svensk	Dansk
bein [beɪn]	bein	ben	ben
heyra [heɪra]	høyra	höra	høra
laun [løʏn]	laun	lön	løn
gesturinn	gjesten	gästen	gæsten
ferðin	ferdi (ferda)	färden	færden
húsið	huse (huset)	huset	huset
dregur	dreg	drager	drager
(af draga)	(af draga)	(af draga)	(af drage)
sefur	søv	sofver	sover
(af sofa)	(af sova)	(af sofva)	(af sove)
blæs	blæs	blåser	blæser
(af blása)	(af blåsa)	(af blåsa)	(af blæse)
býður	byd	bjuder	byder
(af bjóða)	(af bjoda)	(af bjuda)	(af byde)

[1] Ved en ‚stigende' tvelyd forstås over alt her i bogen en diftong, hvis første del er lavere (mere åben) end den sidste; det modsatte kaldes ‚dalende' tvelyd. En tvelyd som *iu*, der hverken er stigende eller dalende, kan kaldes ‚jævn'.

[2] Den forskel, som findes i nogle hjælpeudsagnsord, har intet med omlyd at göre.

Islandsk har *bevaret* det *gamle nordiske* § 4.
böjningssystem, som det i vikingetiden fandtes væsentlig ens over hele det skandinaviske område (i ‚den danske tunge', som Islænderne udtrykker det). Kun forholdsvis få afvigelser fra det gamle findes, og dette i forbindelse med den store *overensstemmelse* i *stavemåde* mellem nyislandsk og oldsproget[1] gav anledning til den overvurdering af det islandske sprogs oldtidspræg, som førte til den næppe endnu helt uddøde tro, at nyislandsk var det samme som oldnordisk og altså at betragte som grundsprog for alle de nynordiske sprog. Først senere gik det op for Rask[2] — og for mange af hans samtidige blev det aldrig klart — at islandsk ikke lyder nu, som det lød i middelalderen[3]; og først i den allersidste tid er det blevet helt klart selv for de kyndigste, at endog det *gamle* islandske sprog på nogle punkter stod på et yngre trin end fastlandssprogene[4].

Islandsk er altså et *nynordisk* sprog, som med hensyn til böjning og skrivemåde står på et mærkelig gammelt standpunkt. Når det samme nu gælder *ordforrådet*, skyldes dette (endnu mere end den gammeldags stavemåde) den Raskske skoles bestræbelser for at rense sproget for fremmedord og for at udbrede almindeligt kendskab til de gamle sagabøger.

Også i *lydsystemet* findes mærkelige oldtidsrester,

---

[1] Denne overensstemmelse skyldes dog for en del en indflydelse fra Rask og hans islandske venner, som bl. a. har givet sig udslag i genoptagelsen af de oldislandske tegn ð og *é* (Rask foreslog *è*, men det har ikke kunnet holde sig).

[2] Antydet i Anv. till Isl. (1818) s. 33—42, klart udtalt i Kortfattet Vejledn. til det oldn. Spr. (1832).

[3] Dette er særlig påvist af K. J. Lyngby.

[4] De vigtigste herhen hørende værker skyldes Svenskeren Elis Wadstein og Nordmanden Marius Hægstad.

som bevarelsen af *hl, hn, hr* og *hj* i ordenes begyndelse, som hlaupa, hnakki, hræddur, hjálpa (løbe, nakke, ræd, hjælpe), og af de gamle gnidningslyd *þ* og *ð*. Men endnu mere fremtrædende, når man ser bagved den oldtidsagtige betegnelse, er dog de store forandringer, særlig for vokalernes vedkommende. Islandsk har — dog næppe på én gang — mistet den gamle række rundede fortungevokaler *ǿ—ø—y—ey*, som har tabt deres læberunding og er blevet *æ—e—i—ei* (dog skrives endnu mest *y, ey*, undertiden også *œ*). Dette er dog ikke så iørefaldende, da der har udviklet sig et nyt [œ] af oldisl. *å* (skrevet *ǫ*), et [ʏ] af oldisl. *u*, og [øʏ] af oldisl. *au* (*ǫu*; også her skjuler retskrivningen det sande forhold, idet man stadig skriver *u, au*). En anden gennemgribende forskel er tvelydningen af de gamle lange vokaler *á, é, é, ǽ* (og det dærmed sammenfaldne *ǿ*) til [au, jɛː, ou, aɪ], men denne overgang antydes ikke i skrift, undtagen i et af disse tilfælde, idet mange skriver *je* for *é*.

Hertil kommer endnu nogle medlydsændringer. Allerede oldislandsk har tabt *w*-lyden foran *r* (som reiðr — vred). Temmelig gamle er også overgangene fra *rn, rl* (delvis *nn, ll*) til [dn, dl], nyere er vel overgangene fra åben *v*- og g-lyd til lukket *b*- og *g*-lyd i de forbindelser, som skrives *fð, gð, fn, gn, fl, gl*. Ordene hafði, lagði, nafn, gagn, kefli, segl udtales nu [habði, lagðɪ, nabn, gagn, kjɛblɪ, sɛgl], ikke, som i ældre tid [havði, lagði osv.][1]. Endvidere er *ss* og *rr* i ords slutning efter lang selvlyd blevet *s, r*.

Af forandringer i böjning kan nævnes den, som forårsages ved udviklingen *r* > *ur* [ʏr] i endelser, som maður for oldisl. maðr, den forandrede böjning af

---

[1] Nordvestlandet har dog [havdɪ, lagdɪ], men ellers som de andre egne [kjɛblɪ] osv.

læknir og lignende navneord, og udviklingen af en ny anden-persons-form i udsagnsord, som þú ferð[1].

Som eksempler på de islandske lydovergange kan følgende tjæne

Oldisl.	Nyisl.
hǿna (hōne)	hæna [haɪna]
gøra (gōre)	gera [gjɛːra]
lýsa (lyse)	lýsa [liːsa]
dylia (dølge)	dylja [dɪlja]
eyða (øde)	eyða [eɪða]
bǫrn (börn)	börn [bœdn]
suðr (sønder)	suður [sʏːðʏr]
rauðr (rød)	rauður [røʏðʏr]
gás, gǫ́s (gås)	gás [gaʊs]
hér (her)	hér, hjer [hjɛːr]
þórr (Tor)	þór [θoʊr]
vænn (smuk)	vænn [vaɪdn]
biǫrn (björn)	björn [bjœdn]
allr (al)	allur [adlʏr]
karl (gml. mand)	karl [kadl]

Således som det norske landsmål sædvanlig skrives og læses — i egentligste forstand tales det endnu ikke — er det vel et udpræget vestnordisk sprog, men ellers er det i mange henseender en modsætning til islandsk. Det er det böjningsfattigste af alle de nordiske rigssprog, idet endog navneordenes tillægsform (genitiv) er gået ud af levende brug. Da både *t* og *ð* efter tryksvag vokal, og for det meste også *n* i samme stilling, er faldet bort, er hele böjningssystemet blevet stærkt forenklet, så at én landsmålsform som kalla kommer til at svare til 16 former i islandsk[2]. Om § 5.

---

[1] Finnur Jónsson: Islandsk sproglære. Kbh. 1905.

[2] Næmlig: kalla, kallaða, kallaðir, kallaði, kölluðum, kölluðuð, kölluðu, kallaður, kölluð, kallað, kallaðan, kallaðri, kallaðs, kallaðrar, kallaðar, kallaðra.

ordforrådet er det umuligt at sige noget bestemt, da det endnu er så lidt fæstnet[1].

Af lydlige ejendommeligheder kan nævnes, at selvlydene i en mærkelig grad har holdt sig på det fællesnordiske trin. Dog er oldnordisk langt *a* (*á*) blevet *å*, og som i alle sprogene er de i oldtiden korte vokaler blevet mere åbne (fra *i, y, o* henimod *e, ø, å*).

I forlyd er *h* i *hl, hn, hr* og *hj* bortfaldet, medens *w* er bevaret som *v* i *vr*. Man skriver efter selvlyd *d* og *g* som i svensk (isl. ð og *g* [g]), men udtaler kun *g* [g], *d* er stumt. På mange punkter (som ved *nd, ld, ng*) findes ingen fæstnet udtale endnu.

På grund af sine mange vokalske endelser og sine tvelyd er landsmålet et musikalsk, fuldttonende sprog; men det er for os danske vanskeligere at forstå end svensk.

Anm. Færøsk indtager i det hele et mellemstandpunkt mellem islandsk og landsmålet. Sproget er i höj grad urent, fuldt af låneord især fra dansk. Böjningen er ganske godt bevaret, dog er genitiv tabt. Endelserne er en del afslebede, dog ikke så meget som i ldsm. I navneordene er de tre kasus nom., akk. og dat. endnu fuldt levende; ligeså talböjning i udsagnsordene. Behandlingen af medlydene står også imellem isl. og ldsm., med enkelte ejendommeligheder som omflytningen lv < vl (talvborð, skalvur, kelvi, elva: isl. taflborð, skafl, kefli, efla) og overgangen *þ* > *t* i stedord (tú, tín, tá, isl. þú, þinn, þá, ldsm. du, din, då). Af de rundede fortungevokaler er *y, ý*, faldet sammen med *i, í*, men *ø* (*ǿ*) er bevaret, medens *ǽ* og *é* (som i fastlandssprogene) er faldet sammen og endog har fået samme lyd som *a* (deraf ‚historiske' stavefejl

---

[1] Sml. den skarpe, men også udpræget ensidige kritik, som Storm giver i de ovenfor s. 6 nævnte bøger.

som væl, Patur for val, Pætur, oldnorsk val, Pétr). Tvelyd er udviklede af de gamle lange vokaler, men på en anden måde end i islandsk.

De østnordiske rigssprog har foruden de i § 3 slutn. nævnte ejendommeligheder det tilfælles, at *h* ikke høres i skriftens *hj*, *hv* i forlyd[1], de har *vr-*, men tabt *h* i *hl-*, *hn-*, *hr-*. Böjningen er en del forenklet, særlig kan mærkes den gennemførte brug af *-s* som genitivendelse. Enkelt *n*, *t* og *ð* (*d*) er ikke faldet bort i endelserne, så disse har bevaret et noget mere skarpt og afvekslende præg, end de har i landsmålet. § 6.

Svensk har ligesom vestnordisk bevaret de fyldigere endelsesvokaler, ligesom enkelt *p*, *t*, *k* for det meste er bevaret efter trykstærk selvlyd. Vi finder dærfor — væsentlig i overensstemmelse med vestnordisk — former som slipa, äta, kakor svarende til dansk slibe, æde, kager. En ejendommelig nydannelse inden for böjningssystemet er flertalsendelsen *-n*, som er gennemført i intetkönsnavneord, der ender på vokal, altså ikke blot ögon, öron, hjärtan, men også riken, uttalanden, bon, bin, spön (riger, udtalelser, boer, bier, kæppe). Af de tre grammattiske kön findes spor i tillægsordenes bestemte entalsform (kun i meget höjtidelig tale også i flertal). I skrift og höjtidelig tale er udsagnsordenes talböjning bevaret (i amerikansksvensk også i daglig tale). Endelserne er i det hele fyldige og afvekslende, om end ikke i den grad som i islandsk.

Af lydovergange træder en enkelt mere påfaldende også fræm i skrift, idet *vn* er blevet *mn*, som i namn, lämna, sömn[2], men i talesproget har svensk også

[1] Vestnordisk er *hv* gennemgående blevet *kv*; behandlingen af *hj* er noget forskellig.

[2] Findes også i ldsm., og det er fra svensk og norsk, vi har fået et ord som æmne.

den tilsvarende overgang [gn > ŋn] i ord som ugn, dygn, vagn, rägna (ovn, døgn, vogn, regne), uden at denne udtale antydes i skrift. Lige så lidt viser skriften sammenfaldet af *sk* foran fortungevokal, *skj*, *stj*, og *sj*; af *k* foran fortungevokal, *kj* og *tj;* af *g* foran fortungevokal, *gj*, *j*, *lj*, og *dj*[1]. Man skriver stadig som i middelalderen, da sproget virkelig havde lignende lydforbindelser som dansk og islandsk, altså skära, skjuta, skjorta, stjärna, själ; köra, kjol, tjära; göra, gjuta, gjord, jute, ljus, djur[2] (skære, skyde, skjorte, stjærne, sjæl; køre, kjole, tjære; göre, gyde, gjord, Jyde, lys, dyr).

Med hensyn til ordforrådet kan nævnes, at svensk har et noget större antal höjtyske og sent indkomne franske låneord end dansk. Således kan blandt de höjtyske låneord nævnes: angenäm behagelig, förlust tab, gemensam fælles, härd arne, kitslig kilden, rock frakke, sats sætning, sits sæde, skymf forsmædelse, ställe sted, svassa prale, være stortalende, tass pote, ungefär omtrent, wurm fiks idé, mani, wurst char-à-bancs. Af franske (som ganske vist ikke alle anvendes i fransk i deres svenske betydning) kan nævnes affisch plakat, affär forretning, berså havelysthus, bryllå punsjebolle, butelj flaske[3], corps-de-logi hovedbygning på en herregård, dusch styrtebad, dåb frikassé, gest gebærde, gredelin bleggrå, kraschan ordensstjærne, lavoar servante, pjäs skuespil, polett garantiseddel, tambur indre forstue, vy synsmåde, udsigt.

Næsten mest ejendommelig og særlig for rigs-

---

[1] Dette sidste dog ikke i finsk-svensk.

[2] Enkelte ‚historiske' skrivefejl findes, som tjusa for kjusa (fortrylle, det danske kyse); nu kun sjældent osjäliga djur (for oskäliga — ufornuftige), eller skälhund for själhund el. sälhund, el. smörtjärna for -kärna.

[3] En mjölkflaska er en transportspand.

svensk er dog den stærke forskydning af bagtungevokalerne og bevarelsen af det fællesnordiske aksentsystem, men på disse punkter afviger finsk-svensk meget.

Det lange *a*, *å* og *o* er i rigssvensk mere lukkede end ellers i de nordiske sprog, så at en dansk kan forveksle dem med *å*, *o* og *u*. Kort og langt *u* er blevet to helt ejendommelige lyd, det lange en yderligere fræmskudt form, endnu mere *y*-agtig end det norske, og det korte vidt forskelligt fra alle andre nordiske lyd.

Svensk har ikke blot som norsk bevaret den gamle musikalske toneforskel mellem enstavelses- og flerstavelsesord, som gör, at vi danske synes, Svenskerne og Nordmændene ‚synger' på ordene, men også det gamle halvtryk på endestavelser som fra gammel tid indeholder selvlyd. I svenske ord som tala, gäster, bunden har vel, som i dansk, første stavelse hovedtrykket, men anden stavelse er kendeligt stærkere end i händer (oldnord. hændr), hunden (bestemt form, oldnord: to oprindelig adskilte ord), eller i de danske el. norske tilsvarende ord (tale, gæster, bunden partc. præt.[1]).

Anm. Finsk-svensk har de almindelig nordiske bagtungevokaler og mangler både musikalsk og trykforskel mellem gamle enstavelses- og flerstavelsesord; det er dærfor lettere forståeligt for danske end rigssvensk. Dog vanskeliggöres forståelsen ved at finsksvensk har ‚rent' *p*, *t*, *k* (uden pust) i begyndelsen af ord, så vi let kan forveksle disse lyd med *b*, *d*, *g*. Finsk-svensk har i modsætning til alle andre nordiske sprog — men i overensstemmelse med finsk — lang konsonantlyd efter anden konsonant, som kant, kyrka, dans (udtalt: kantt, tjyrkka, danss).

---

[1] Axel Kock: Die alt- und neuschwedische accentuirung. Strassburg (QF. LXXXVII) 1901.

§ 7. Norsk-dansk (eller dansk-norsk, som det tiere kaldes) var til for kort tid siden i sin skrevne form lig dansk, om end udtalen var en del forskellig. Nu er ikke blot udtalen, men også ordforråd, sætningsbygning, og hos nogle forfattere også de enkelte ords stavemåde forskellig fra dansk. Stor betydning i den retning har bl. a. overlærer Knud Knudsen (1812—1895) haft dels gennem sin personlige offervillige virksomhed, dels ved den indflydelse han har haft på Björnstjerne Björnson.

For så vidt skrivemåden er ændret, er det de norske udtaleformer, som ligger til grund for ændringen; således ved udtalen af gammelt *p*, *t*, *k* efter selvlyd i stedet for det danske sprogs *b*, *d*, *g* (dog med undtagelser), og ved de særlig norske fortidsformer som trodde, bidde, hadde; kastet, elsket, badet; svarte, lovte. Dog skrives for det meste som på dansk: tabe, imod, bog, troede, kastede, lovede o. s. v.

M. hens. til ordstillingen kan mærkes den allerede för 1800 vel kendte gården min, huset hans, som f. eks. Baggesen ofte anvender i tilslutning til Nordmanden Wessel. Ligeså biords stilling ved de ‚løst sammensatte' udsagnsord, som bære ind maden, tage op kampen, slå itu kanden o. s. v.

I ordforrådet gör indflydelsen fra de norske almuesmål (og landsmålet) sig stadig stærkere gældende, så allerede nu en meget kendelig forskel i ordbrug findes mellem norske og danske forfattere[1].

Den musikalske toneforskel mellem en- og flerstavelsesord overholdes som i svensk.

I sin nu almindeligst talte form er norsk-dansken

---

[1] Se Johan Storm: Norsk Sprog (1896); Ibsen og det norske Sprog (Festskrift til Henrik Ibsen, 1898); Falk og Torp: Dansknorskens syntax (1900).

fri for det svenske sprogs mest unormale ejendommelighed, de stærkt forskudte bagtungeselvlyd, ligesom for de mærkværdige danske medlyd, og dærfor det nordiske sprog, som udlændinge lettest tilegner sig. Desuden er det på grund af hele sin mellemstilling mellem dansk og svensk, med danskens grammattiske bygning og væsentlig også danskens ordforråd, men svenskens tonefald, det videst forståede af de nordiske sprog.

Det danske rigssprog skal behandles i næste afsnit.

II.

DET DANSKE RIGSSPROG.

§ 8. Det danske skriftsprog brugtes i middelalderen inden for det danske riges område, d. v. s. i de skånske lande, det nuværende Danmark og i Sønderjylland, dog brugtes i Sønderjylland også det lavlandstyske (‚nedertyske') sprog som skriftsprog. Ved overgangen fra middelalderen til den nyere tid indtrådte der store ændringer, idet det danske skriftsprog dels blev almindelig brugt i Norge og på Gulland, dels blev fortrængt fra den sydlige del og købstæderne i det dansk-talende Sønderjylland, først af nedertysk, senere af höjtysk. Den eneste del af det gamle norske rige, som bevarede sit skriftsprog, var Island.

Siden den tid er det danske skriftsprogs område gang på gang blevet formindsket, idet Sverrig har erobret de norske landsdele Hærjedalen, Jæmteland, den nordvestligste del af Dalarne, Båhus len, de danske landsdele Halland, Skåne og Bleking, og desuden Gulland, og i alle disse er nu svensk det officielle sprog. I Sønderjylland er tysk allerede i gammel tid blevet retssprog og er nu også skolesprog helt til rigsgrænsen. Kun som kirkesprog er dansk endnu officielt sprog i en stor del af landet.

Anm. På grund af de politiske tilstande har de sproglige forhold i Sønderjylland været genstand for en vidtløftig behandling, særlig i Allens to binds værk om Det danske Sprogs Historie i Hertugdömmet Slesvig eller Sønderjylland (1857—58) og senere i en række afhandlinger; det nyeste er behandlingen i Haandbog i det nordslesvigske Spörgsmaal (1901). På ét punkt når tysk næppe så langt som för 1850, idet der endnu findes enkelte sogne med delvis dansk kirkesprog, som för 1850 havde tysk kirkesprog. Rets- og forvaltningssproget blev dærimod straks efter 1864 med ét slag gjort til tysk over hele det erobrede område, ligesom för 1840, og skolesproget blev 1888 tysk i hele hertugdömmet, efter at dette skridt var blevet forberedt ved indførelsen af et stigende antal tyske timer i skolen.

For Norges vedkommende er det nok at henvise til det ovenfor sagte for at antyde, at man næppe længer kan sige, at dansk er skriftsprog, end sige da talesprog i Norge. Kun Færøerne, som blev sammen med Danmark i 1814, har endnu dansk skriftsprog og dansk som rets-, skole- og kirkesprog.

I den nyeste tid er så hertil kommet de danske ‚settlements' i Amerika (De forenede Stater og Argentina), hvor dog det danske sprog kæmper en hård kamp med engelsk (og i Argentina med spansk).

Det danske rigsprog i sin skrevne og talte form er et udpræget østnordisk sprog, det har forenklet de gamle tvelyd, af grammattisk forskel mellem hankön og hunkön findes næppe spor, og -s som genitivendelse er næsten blevet en selvstændig taledel, som kan föjes ikke blot til ord, men også til ordforbindelser, som kongen af Danmarks brystdråber[1]. § 9.

Hvad ordforrådet angår, er det som svensk rigt på låneord fra nedertysk. For blot at nævne enkelte grupper kan det anføres, at alle ord, der begynder med

---

[1] I svensk findes sådanne forbindelser meget sjældent i skrift, men ofte i tale.

forstavelserne an-, be-, bi-, er-, und-, alle som ender på -agtig, -dan, -else, -hed, og næsten alle, som i efterlyd har *f* (udenfor forbindelsen *ft*) eller *gt*, er komne ind i dansk fra eller gennem tysk[1]. Men ordforrådets hovedpræg er dog nordisk, idet særlig de mest almindelige ord gennemgående er af hjemlig oprindelse. Fra de to andre gamle skriftsprog, svensk og islandsk, afviger dansk ved sine mærkelige tiere fra 50 til 90.

Böjningssystemet er lidet indviklet. Navneordet har ingen bestemthedsendelse, når der går et demonstrativt ord foran: den lille dreng svarer både til svensk den lille gossen og den lille gosse, norsk den vesle guten og den vesle gut. Udsagnsordenes tal- og personböjning er opgivet, om end talböjningen endnu bruges af nogle i skrift. Optativ (ønskemåde) i nutidsform bruges kun lidet, fortidsformen, som i svensk skriftsprog og i lidt höjtideligt talesprog endnu fører en meget livskraftig tilværelse, er fuldstændig tabt (naturligvis undtagen i gammeldags sprog, som folkeviseomkvædet: våre jeg så væn, som Tovelille var).

Lydsystemet er hvad selvlydene angår omtrent normalt, som i de andre nordiske fastlandssprog. Den svenske forskydning af bagtungerækken er ukendt, oldnordisk *ā* er blevet *å*, senere forlænget *a* har ikke så *å*-agtig en lyd som i svensk, men heller ikke det norske *a*'s rene klang — det er en smule fræmskudt i retning af det korte svenske *a* eller det engelske *a* i man. Mellemtrinnet *o—e—ø* er en smule mere lukkede end normalt; *u* er nærmest rent europæisk.

Derimod er medlydssystemet stærkt afvigende fra det normale. I forlydende *p*, *t*, *k* er det pust, som

---

[1] Om disse forhold har Svenskeren Fr. Tamm skrevet en række afhandlinger.

også findes i de andre nordiske sprog (undt. finsk-svensk) endnu en kende forstærket. Efter *s* og mellem kort selvlyd og svagt [ə] er dærimod pustet aldeles forsvundet, og da *b, d, g* i forlyd er (omtrent) ustemte, lyder *p, t, k* i disse stillinger som *b, d, g*. Tungespidslydene (*t, d, l, n, s*) dannes med tungespidsen noget stærkere hævet end i de andre nord. sprog, og da særlig nord- og midtsvensk har udviklet lignende lyd af *r*-forbindelser, falder det ofte os Danske vanskeligt at skelne svensk bord og bod, barn og ban.

Det danske *r* (eller rettere de lyd, som i dansk skrift betegnes ved *r*) afviger også på forskellig måde fra de andre nordiske sprogs *r*-lyde.

Næsten mest gennemgribende er dog den danske medlydssvækkelse af enkelt *p, t, k* i efterlyd efter selvlyd til skrevet *b, d, g*, som betegner åbne[1] stemte lyd [v—w, ð, g̊][2]. De gamle nordiske åbne lyd [v, ð] og [g] i efterlyd, som i gl. dansk skreves *f* el. *u, th* el. *dh, h* el. *gh*, og som i reglen er bevarede i islandsk, men i svensk dels bevarede (*v*)[3], dels enten tabte eller blevet til lukkede lyd (*d, g*), er i dansk gennemgående tabte eller har dannet tvelyd med den foregående selvlyd. Især de nyopståede åbne lyd [ð] og [g] er meget vanskelige for udlændinge at lære.

Gennemgribende — men ikke så udpræget dansk — er også sammenfaldet af oldnordisk *nn, nd* og *tn* til en *n*-lyd, af *ll, ld* og *tl* til en *l*-lyd, og af *rð* og *r* (*rr*). Dansk-norsk har her det samme som dansk, og også

---

[1] Til *b* svarer dog i manges udtale lukket [b]-lyd; men denne udtale skyldes utvivlsomt indflydelse fra skriften.

[2] Foran *n, l* og *r* endog [j] og [w].

[3] Man må ikke lade sig vildlede af, at *v*-lyden i islandsk og svensk betegnes ved *f* eller *fv*.

i sydsvensk (götamålene)[1] er i alt fald lignende lydsammenfald indtrådt.

Ejendommeligt for dansk (og finsk-svensk) er det, at en stærk stavelse kan have kort selvlyd efterfulgt af enkelt kort medlyd (som dog på grund af skriftens konservatisme ofte er betegnet ved flere bogstaver); således i tal, tælle, fælde, glas, passe, sön, brænde, springe, putte, hvor de andre nordiske sprog enten har lang selvlyd (svensk tal, glas) eller lang (,dobbelt') medlyd i udtalen.

Endelig kan til slut bemærkes, at der i dansk af det gamle enstavelses-tonefald har udviklet sig en ny ejendommelig strubehoved-medlyd, stemmebånds-lukket, som man i reglen kalder ,stød' eller ,stødtone'. Dette stød er dog kun indtrådt, når trykstavelsen har lang selvlyd eller kort selvlyd efterfulgt af tidligere lang åben stemt medlyd[2].

I endelserne er de gamle skiftende selvlyd afløste af en svagt udtalt midttunge-selvlyd, som vi skriver *e* (i lydskrift [ə]).

Som eksempler på de omtalte lydforhold kan følgende ord anføres:

Dansk	Svensk	Islandsk
skib, løbe	skepp, löpa	skip, hlaupa
bid, made	bett, mata	bit, mata
sag, vige	sak, vika	sők, víkja
sogn, savne	socken, sakna	sókn, sakna
hav, due	haf, dufva [v]	haf, dúfa [v]
havn, rævne [wn]	hamn, rämna	hafn, rifna [bn]

---

[1] B. Hesselman: Sveamålen och de svenska dialekternas indelning. 1905 s. 9.

[2] Nærmere om stødet se O. Jespersen i ,Dania' IV s. 215; Marius Kristensen i Arkiv f. n. filol. XV s. 41 ff.; A. Kock: Accentuirung s. 25 ff.

Dansk	Svensk	Islandsk
svide, svie	svida	svíða
vejr, ögle (!)	väder, ödla	veður, eðla
have, vej	hage, väg	hagi, vegur
gavn, hejre	gagn, häger	gagn, hegri
land, mænd, vand	land, män, vatten	land, menn, vatn
vold, kalde, lille	våld, kalla, lilla	vald, kalla, lítli
år, ar, mår	år, ärr, mård	ár, örr, mörður

III.

RIGSSPROG OG ALMUESMÅL.

---

§ 10. De nordiske sprog grænser mod nord og øst sammen med meget fjærnt stående sprog, lappisk og finsk (med estnisk), så at skellet på disse kanter er skarpt. Her er ikke mulighed for tvivl om, hvor det ene ender og det andet begynder.

Noget anderledes er forholdene ved sydgrænsen. Her stødte dansk vel i sin tid sammen med vendisk, et fjærntstående sprog, om end i modsætning til finsk et sprog af samme æt. Men i Holsten boede et nærbeslægtet folk, Sakserne, og en gang må her have været en jævn sproglig overgang fra nordisk til tysk sprog. Dog har forbindelsen mellem Jyder og Saksere tidligt været afbrudt, da Venderne besatte den østlige del af Holsten og dærved spærrede den bekvæmme forbindelsesvej til søs. Da var der kun den vanskelige, næsten ubrugelige forbindelse over de vestslesvigske sumpe, og da dannede der sig her en skarp sproggrænse midt inde i de gotisk-germanske sprogs lande. Da Tyskerne senere trængte sejerrigt fræm i Østholsten og dærfra videre over Ejder til hede- og skovstrækningerne sønden for Danevirke, kom tysk og dansk på ny til at grænse sammen, men da var sprogskellet allerede sat. De

vestlige marskegne, som Danskerne ikke forstod at bebygge, blev tidlig befolkede af Frisere, men allerede ved disses indflytning må forskellen mellem deres sprog og de to nabosprog have været tilstrækkelig stor, til at overgangsformer ikke kunde opstå.

I Sønderjylland blev da, trods det nære slægtskab med naboerne, forholdet i virkeligheden det samme som overfor de fjærntstående finske folkeslag. Her blev ikke nogen sammensmælten til overgangsformer, men en kamp mellem skarpt skilte sprog, og det blev saksisk, som trængte fræm, og dansk og frisisk, som måtte vige. Nu går sprogskellet mellem dansk og tysk almuesmål fra Flensborg fjords inderende mod sydvest til Fjolde og dærfra mod nordvest til Rødenæs[1].

Også i vesten blev det en kamp mellem nordisk og nabosproget, hvor dette var fransk som i Normandi, eller keltisk som på Irland og Man. I Nordengland blev forholdet måske noget anderledes, da engelsk havde betydelig lighed med de nordiske sprog på hin tid. Dog er det også her endt med, at de nordiske ejendommeligheder gennemgående er bukkede under, så at de nuværende almuesmål må kaldes engelske. Dette gælder også Katanæs og de nordskotske øer.

Men inden for det vidtstrakte område, hvor de nordiske sprog tales, findes egentlig ingen skarp målgrænse. Kun hvor betydelige havstrækninger ligger imellem, synes der at være noget i retning af en virkelig sproggrænse. Dog selv de mest isolerede mål, som islandsk eller gullandsk, står ikke så fjærnt fra dem, der er dem nærmest, som dansk (jysk) og plattysk står hinanden inden for samme sogn.

I den sammenhængende del af området er der overalt ganske små forskelle mellem nabomålene, så det

---

[1] Se s. 3 note [1].

er gennem utallige overgangsformer, vi kommer fra et mål til et andet, der er så afvigende, at folk fra de to områder ikke forstår hinanden. Selv det meget ejendommelige dalmål i snævrere forstand (i det nordlige Øster-Dalarna) er ved overgangsformer knyttet til de mål, som omgiver det.

§ 11. Disse mangfoldige almuesmål, som altså strækker sig over hele området, kan ordnes i forskellige målgrupper, hvis grænser dog ikke falder sammen med rigsgrænserne, hværken de ældre eller de nuværende. Vi skal nævne nogle af disse grænser[1], og man vil lægge mærke til, at deres hovedretning er øst-vest, altså på tværs af de nuværende rigsgrænser.

Af formlæren kan nævnes tabet af *ð* (*t*) i endelserne, især i fortidsformerne af udsagnsordene og i intetköns-navneordenes bestemte form. I sammenhæng er *t* (*ð*) i huse*t*, barne*t* bevaret (på Shetland), i den sydligste del af Smålenene, i Båhus len, Halland, Småland, Bleking, Skåne og det nuværende Danmark, for så vidt ikke ethvært oprindeligt *t* efter selvlyd er faldet bort, og i största delen af det samme område er der spor af medlyden i former som elske*de*, elske*t*.

Hunkönsordenes bestemte form har bevaret *-n* på Atlanterhavsøerne, i Sydhalland, Sydsmåland, Bleking, Skåne, det danske rigssprogs område og østen for Østersøen[2]. Hele Norge, undtagen Bergen, og det egentlige Sverrig har dærimod tabt *-n*, så at den bestemte form af hunkönsordene ender på selvlyd.

---

[1] J. A. Lundell: Om de svenska folkmålens frändskaper (Antropolog. sektionens tidskr. I, 5) Sth. 1880. Amund B. Larsen: Om de norske dialekters forhold til nabosprogene (Sproglig-historiske studier tilegnede prof. C. R. Unger) Kr.nia 1896. B. Hesselman: Sveamålen, Ups. 1905.

[2] For intetköns- og hunkönsendelsernes vedkommende må naturligvis undtages den del af Jylland, som overhovedet ikke har bestemthedsendelse.

Dativsformer af navneordene, som går tilbage til gamle former på *-um*, findes på Atlanterhavsøerne, i största delen af Norge og i Sverrig fra Dalarna nord på.

Indenfor lydlæren er en af de mærkeligste forskelle den, som beror på den såkaldte ‚tiljævning' eller ‚vokalbalance', som allerede Aasen har skildret i sin norske grammatik[1], og som siden omtr. 1850 har været genstand for en række undersøgelser[2]. Den består i, at endeselvlyden efter lang rodstavelse svækkes eller helt bortfalder, medens den efter kort rodstavelse snarest forstærkes. I mange af de mål som har denne ‚tiljævning' er endnu, som i dansk rigssprog[3], forbindelsen kort selvlyd + kort enkelt medlyd i stærk stavelse bevaret, men i dem alle, d. v. s. i det nordlige og østlige Norge, i Dalarne, Västmanland og det svenske Norrland, og i de finsk- og estsvenske mål, findes spor af det gamle længdeforhold i endelseselvlydens behandling.

Næsten samme retning som denne grænse følger i Norge grænsen for forekomsten af det ‚tykke' [l̥], en l-lyd dannet med tungespidsen stærkt hævet mod overgummen[4]. I Sverrig går denne grænse dærimod langt sydligere, gennem Halland og Småland, sønden om Øland, men norden om Gulland. På Atlanterhavsøerne, i det vestenfjældske Norge og största delen af det sydskandinaviske område og på Gulland er denne lyd dærimod ukendt.

De gamle tvelyd er bevarede som tvelyd på Island, på Færøerne, og i Norge undtagen den sydligste del af Smålenene, Østerdalen, Guldalen, Selbu og nogle til-

---

[1] Kr.nia 1864, især s. 112—115.

[2] De vigtigste er fortegnede hos Kock: Accentuirung s. 91 flg.

[3] Se ovenfor s. 22.

[4] Se kortet i Amund B. Larsen: Oversigt over de norske bygdemål. Kr.nia 1898.

grænsende dale, i Sverrig nord for Hærjedalen og Medelpad, i finsk- og estsvensk og på Gulland.

Endelig kan nævnes den ‚danske' svækkelse af *p*, *t*, *k* efter selvlyd til *b*, *d*, *g* eller en åben lyd, som findes på Reykjavíks-egnen, på Suderø blandt Færøerne, Shetland, det sydvestlige Norge (næsten hele Stavanger og Lister og Mandals amter), Norges sydlige kyststrimmel til Arendal[1], dærnæst i Båhus len, Halland, Skåne, Listers herred af Bleking, og Danmark med Sønderjylland.

På grundlag af disse og nogle andre hovedlinjer kan de skandinaviske fastlandsmål deles i tre hovedgrupper:

1. Den nordskandinaviske, som har bevaret de gamle tvelyd som tvelyd, og i mange af målene desuden udviklet nye tvelyd, kun har tungespids *-r*[2], mistet *n* og *t* (*ð*) i endelserne og dærved i mange måder fået ændret böjningssystem. Med undtagelse af vestenfjældsk norsk har de også [ḷ] og en del andre lyd, som følges med denne, og ‚tiljævning'.

Til denne gruppe slutter sig også nærmest Atlanterhavsøerne, som dog ikke har tabt *-n* i endelser, (islandsk heller ikke *-ð*), men som i lighed med den vest for den botniske bugt liggende del af disse mål har bevaret den gamle dativ.

Ligeledes slutter gullandsk sig nærmest til denne gruppe (især til dens finsk-estniske gren), men det mangler som vestenfjældsk norsk, og Atlanterhavsøerne ‚tiljævning' og [ḷ]. — Fælles med

2. den midtskandinaviske, har gruppen — foruden [ḷ] osv. og tab af *-n* og *-t* (*ð*) — bevarelsen af gammelt *p, t, k* efter selvlyd, medens denne gruppe

[1] Se kortet i Amund B. Larsen: Oversigtskart over visse dialektfænomeners udbredelse i Kristianssands stift (Kr.nia Vid. Selsk. Forh. 1892 Nr. 9).

[2] Sydvestnorsk følger dog også på dette punkt dansk, s. Larsen a. st.

har fået enkeltselvlyd i stedet for de gamle tvelyd og mistet alle spor af dativ på *-um*, ligesom ,tiljævning' er ukendt. Både tungespids- og drøvel-*r* findes, men gennemgående som udprægede konsonanter. Denne gruppe omfatter væsentlig det gamle Svea- og Göta-land[1].

3. Den sydskandinaviske gruppe mangler som den foregående de gamle dativformer og har gjort de gamle tvelyd til enkeltselvlyd, men har dærimod udviklet en stor mængde nye tvelyd. Den har bevaret *-n* og *-t* (*ð*) i endelserne. [l̥] findes kun enkelte steder og i ringe omfang. Den danske svækkelse af *p*, *t*, *k* findes gennemført i forskellige grader; *r*-lyden er på forskellig måde svækket.

Indenfor de enkelte större grupper kan der igen være meget betydelige uligheder, men de er gennemgående ikke af en sådan art, at man på dem kan grunde en almindelig inddeling. Ofte optræder ejendommelige træk pletvis over området. Således kan det nævnes, at behandlingen af de gamle lange selvlyd i færøsk, sætersdalsk, norrbottnisk og gullandsk fræmbyder overraskende lighedspunkter. Ligeså er der i behandlingen af *k* foran fortungeselvlyd påfaldende ligheder mellem sydslesvigsk og dalmålet. Fræmdeles kan nævnes følgende. § 12.

,Halvemål' kalder man nogle norske mål i Nordhordlands og Søndfjords skærgård og i Nordfjord og Søndmøre, som taber begyndende *h* i udtalen[2], så man siger [adla] for [hadla] halda; undertiden sætter man, for at tale som andre folk, *h* til, og da kan man være

---

[1] Sml. dog Hesselmans angreb på denne opfattelse af ,den midtskandinaviske målgruppe' i ,Sveamålen'.

[2] Spor heraf findes også i færøsk (aita for haita), og shetlandsk havde vist helt tabt *h* i forlyd.

så uheldig at komme til at sige [ho:la] for Olav[1]. Denne ejendommelighed — bortfald af *h*, og dærmed følgende gal anvendelse, når man vil bruge det — findes også i Øster-Dalarna, i Roslagen (kystlandet nord for Stockholm) og nogle finsk-svenske mål. Man siger efter ‚Rospiggarna': »våran prost äter Halm och våran klockare äter Ägg« (skal være: vår prost heter Alm, och vår klockare — degn — heter Hägg).

Ligesom islandsk (se s. 10) har også en række andre mål mistet læberundingen ved fortungeselvlydene *ö*, *ø*, *y* helt eller delvis, sål. Solør-målet i Østnorge, Orsa-målet i Dalarna, Delsbo-målet i Helsingland, estsvensk og molbomålet i Jylland. Ved omtalen af dette mål skal vi komme tilbage til fænomenet.

Foran fortungeselvlyd er *k*- og *g*-lyden bevaret omtrent uforandret på Island, i dele af Uppland og Södermanland, i Nyland[2] og de svenske kolonier sønden for den finske bugt, på Gulland og i den store hoveddel af det danske målområde. Dalarne indtager en særstilling, idet dær *k* og *g* bevares foran *æ*- og *ø*-lyd, men bliver *tj*, *dj* foran *i*, *y* og *j*.

Den fællesnord. lange *a*-lyd er blevet [au] el. lign. på Island, i en del vestnorske mål (Voss-Hardanger), i nord-skånsk-smålandsk og i vestfynsk — omvendt til noget retning af [oa] i færøsk, sydslesvigsk og estsvensk — og til andre lyd el. lydforbindelser dær ind imellem. Der er altså ikke noget særlig ‚islandsk' ved overgangen *á* > *au*, og man kan ikke slutte noget om slægtskab ud af den kendsgærning, at sydslesvigsk og færøsk, vestfynsk og islandsk, østfynsk og shetlandsk stemmer overens i dette punkt.

Dette er kun enkelte sådanne spredte træk, om end nogle af dem, som synes mig mærkeligst. De viser,

---

[1] De synger: »Ho hægtestand, du öjst lyksalig hest!«

[2] I alt fald den mellemste del.

hvorledes ensartet udvikling eller ensartet fastholden ved det gamle kan findes på spredte områder uden spor af forbindelse.

Da både de lange grænselinjer og de spredte ensartede udviklinger er uden sammenhæng med rigssprogenes fordeling — kun Island danner i den henseende en skarpt udpræget undtagelse — kan vi ikke i egentlig forstand tale om norske[1], svenske[2] eller danske almuesmål. Der er dog en vis forbindelse mellem det nordskandinaviske område og norsk, blot omfatter det første en mængde mål, som aldrig har haft politisk fællesskab med Norge, og udelukker et (eller to) mål, det syd-smålensk-båhuslenske (og måske shetlandsk), som fra gammel tid har været regnet for norske. Det midtskandinaviske område dækker så nogenlunde, hvad der fra oldtiden af regnedes for det centralt svenske, men på den ene side må til dette område medregnes de norske mål i det sydlige Smålenene og Båhus len, på den anden side kan kun uegentligt en så udpræget svensk folkestamme som Dalkarlene så regnes for svensktalende. § 13.

Det af områderne, som bedst falder sammen med de politiske grænser, er næsten det sydskandinaviske, som omtrent omfatter de lande, der i middelalderen regnedes for danske: de skånske lande, det nuværende kongerige, og Sønderjylland. Dog er også her små udfrynsninger — sydsmålandsk hører snarest herhen, nordhallandsk snarest til den midtskandinaviske gruppe. Om shetlandsk i sin yngste form nærmest har været at regne til denne eller den nordligste afdeling, er vanskeligt at afgöre. Bevarelsen af enkelt -*n* i endelser, tvelydenes forenkling, og den danske

---

[1] Sml. Larsen: Oversigt over de norske bygdemål. Kr.nia 1898.

[2] Sml. Lundell: Landsmåls-alfabetet (Sv. Ldsm. I, 1); Noreen: Vårt språk I, 99.

svækkelse af *k*, *t*, *p* drager stærkt til den ene side, andre vigtige træk knytter målet nær til vestenfjældsk norsk og færøsk [1].

Vi vil i det følgende, så længe det drejer sig om mere almindelige forhold, væsentlig gå ud fra den dialektologiske bestemmelse — altså tale om de sydskandinaviske almuesmål. Men ved den mere vidtløftige gennemgang af enkelte mål vil vi holde os inden for det danske område i snævrere forstand, d. v. s. det nuværende kongerige og den dansktalende del af Sønderjylland. Dærved vil kun et enkelt mål af den østligste underafdeling — Bornholmsk — komme til nærmere behandling, ti Anholt har, uagtet øen fra gammel tid har hørt til Halland, nærmest jysk mål [2]. Om Hven hører nærmest til Skåne eller Sælland i sproglig henseende, er mig ikke helt klart; men da øen nu politisk hører sammen med Skåne, vil der være grund til at lade den ude af betragtning, hvad specielle spørgsmål angår.

§ 14. Den sydskandinaviske (eller danske) dialektgruppe udmærker sig da (jfr. ovenfor s. 29) ved følgende ting.

1. Enkelt *n* efter svag selvlyd er bevaret, og som følge dæraf ender hunkönsordenes bestemte form på -*n*, som skånsk klåkkan, ma:ten, vestgötsk klåkka, makta; ligeså skånsk hon, vestgötsk ho hun. Dærimod er omvendt *nn* (oprindeligt eller opstået af *nd*, *tn*, se s. 21—22) næsten i hele området undergået en forandring, idet lyden er blevet mere eller mindre tungerygslyd (ŋ eller ɲ-agtig) eller endog helt har mistet sit mundlukke og er blevet afløst af nasaleret (snövlende)

---

[1] Se foruden det s. 2[1] anførte M. Hægstad: Hildinakvadet (Kr.nia Vid. Selsk. Skr. II. 1900, nr. 2).

[2] Amager-målets plads i systemet kan der tvistes om.

selvlyd med eller uden j-lyd efter[1]. Om forholdene i de forskellige sydskandinaviske mål skal vi nedenfor komme til at tale; her må det bemærkes, at da den gamle bestemte form af hankönsord endte på *-nn* i nominativ og akkusativ, er det hankönsordene, som i sydskandinavisk har svækkede former af *n*-lyden, hvor der er forskel mellem könnenes former. Vi får f. eks. vendelbomål [drɛŋ'i, pi:gən] modsat norsk guten, gjenta.

2. Den danske svækkelse af *p, t, k* efter selvlyd er allerede omtalt gentagne gange. Den forskellige måde, den optræder på i målene skal nærmere omtales i det følgende. I sammenhæng hermed må det imidlertid omtales, at olddansk *gh* er bortfaldet eller blevet *w* (*v*) eller *j*, ligesom olddansk *v* gennemgående er blevet *w* eller bortfaldet. På sine steder, i alt fald øst for Sundet, findes *v* ganske vist, men det synes dær at være nyere tilbagegående ændring, da disse egne også har *v* for det af ældre *gh* opståede *w*. Den tredje af de herhen hørende lyd — ældre dansk *th* (*dh*) — er også i næsten alle de andre fastlandsmål bortfaldet eller blevet j-lyd, så dens svækkelse er ikke noget særlig sydskandinavisk træk.

3. I forbindelse med de i det foregående omtalte lydovergange står det også, at *f* i forbindelsen *ft*, og *k* (*g*) i forb. *kt* (*gt*), *ks*, *kn* (*gn*) er blevet *w* el. *j* eller faldet bort. Former som [lout, lo:t; sgaut, sga:t; au't, ait, a:ta; sdraus, sdrais, sdras; drounə, dro:nə; rɛinə, rɛ:n] (loft, skaft, agte, straks, drukne, regne) er udpræget sydskandinaviske. Mærkeligt nok synes det allersydligste sønderjysk at mangle denne ejendommelighed.

4. Foruden ved bevarelsen af enkelt *n* får böjnings-

---

[1] Vilh. Thomsen: Om oprindelsen til nogle ejendommeligheder i den danske retskrivning (i Forh. på det 4. nord. Filologmøde. Kbhvn. 1893, s. 205 flg.).

endelserne deres præg ved, at *t* ikke er tabt i endelserne, undtagen hvor ethvært olddansk *t* efter selvlyd er faldet bort, også i trykstærke stavelser, men at *r*-lyden særlig i udlyd er tilböjelig til at falde bort eller i forening med den foregående selvlyd at danne en ny ejendommelig selvlyd [ɹ].

5. Endvidere er de sydskandinaviske mål gennemgående ‚*e*-mål', d. v. s. i de fleste af dem er alle endelseselvlyd ens behandlede og enten faldet bort eller blevet en svagt udpræget *e*- eller *ø*-agtig lyd [ə], ligesom i flere nordskandinaviske mål, i det syd-smålenske, i en stor del af østgötsk og ölandsk, og i Kalmar-egnens mål. I den østlige del af området har dog *a* holdt sig i endelserne som forskellig fra de andre endelseselvlyd; disse (især *e* og *o* (*u*) og den uoprindelige selvlyd foran *r*) er därimod overalt blevet ens.

6. De gamle tvelyd *æi, åu, øy* er blevet enkelte selvlyd, men disse ligesom de gamle lange selvlyd har ofte spaltet sig til nye tvelyd, dog i de forskellige mål på meget forskellig måde. Også den gamle tvelyd *iū* har tilböjelighed til at forenkles til *y* og er næppe i nogen del af området uforandret bevaret.

7. Den gamle aksentuation, som er bedst bevaret i de midtskandinaviske mål, er i flere henseender ændret. I Skåne er det dog vist kun de sammensatte ord, som viser nogen særlig afvigelse fra svensk. Men bornholmsk og de egentlige ødanske mål øst for Store Bælt og Langelandsbæltet har opgivet den musikalske forskel mellem en- og flerstavelsesord, og hele området vest for Sundet har allerede tidlig[1] mistet bitrykket på tostavelsesordenes endelse. En ny forskel har därimod udviklet sig mellem en stor del ord med oprindelig enstavelses- og oprindelig flerstavelsesaksent i den

[1] Spor af dette findes dog vist endnu, se § 19,18.

större nordvestlige del af målområdet — det såkaldte stød [ʾ], som allerede er omtalt s. 22.

Om ordforrådet som helhed er det vanskeligt at sige noget, da det dels er meget skiftende, dels i reglen er fælles enten med nord- eller midtskandinaviske mål. Dog synes det, som om ordet *der* som navneagtigt relativt pronomen bruges indenfor alle områdets hoveddialekter (også på Skånes fastland), medens denne anvendelse af ordet synes at være ukendt i norsk og i alt fald stærkt indskrænket i svensk.

En ejendommelighed, som nærmest må regnes herhen, kan mærkes, næmlig at landsbynavne på *-lev* findes over hele det sydskandinaviske område (dog ikke Bleking), men kun i ringe antal i Småland, og slet ikke i de nordligere dele af den skandinaviske halvø.

Med hensyn til mundlag (artikulationsbasis) synes — trods store uligheder — også nogen overensstemmelse at herske. I det hele er mundbevægelserne mindre i omfang end i de egentlig svenske mål; om forholdet er det samme i norsk, tör jeg ikke sige noget om. Det forekommer mig, at det ligger vort nærmere end det svenske.

IV.

DE DANSKE HOVEDDIALEKTER.

§ 15. Idet vi nu går over til at betragte de sydskandinaviske almuesmål, må vi erkende, at det næsten udelukkende vil blive på grundlag af *lyd- og formlæren*, vi må bygge vor inddeling, ligesom det var tilfældet i de nærmest foregående stykker. *Ordforbindelsen* vil kun på enkelte punkter kunne drages med ind, og *ordforrådet og ordbetydninger* må vi vist helst helt se bort fra. Men netop dærfor er der grund til at sige et par ord om disse til indledning.

Man har i sin tid været alt for tilböjelig til ud fra ligheder i ordforråd at slutte sig til nært stammeslægtskab, og en tilböjelighed i den retning træffer man almindelig hos folk, som uden at være sprogmænd af fag dog har lyst til at tænke over sproglige spørgsmål. Jeg har f. eks. hørt Samsinger formode et nært slægtskab mellem sig selv og Alsingerne, bl. a. fordi ordet *rympling* om en to års kvie forekom både på Samsø og Als. Imod den slags løse slutninger — hele Molbechs Dialect-Lexicon er på en måde en illustration til den tankegang — nedlagde Rasmus Rask bestemt indsigelse, og hævdede at det faste og prægende i et sprog var ikke ordforrådet, men sprogbygningen.

Ikke des mindre er der ingen tvivl om, at også ordforrådet kan være oplysende med hensyn til folks slægtskab. Det er sikkert værd at mærke sig, at den jyske halvø mangler landsbynavne på *-løse* og *-rød*, for at tage et eksempel, som ligger uden for det *levende* sprog. Hvorledes denne mangel skal forklares, vil det vist være vanskeligt at finde ud af; men det er i alt fald mærkeligt, at den navneendelse *-løse*, som man har søgt at forklare ud fra oldengelsk, ikke findes i den del af Danmark, hvis befolkning man fra gammel tid af har anset for at være nærmest beslægtet med Angelsakserne.

Vender vi os til levende almuesmål, træffer vi f. eks. i bornholmsk ord som *fjözbenað* låddenbenet, *gröbba* pige, *kölna* antænde, *öna* læmme, få lam. Alle disse er tillige skånsk-hallandske, til dels også kendte i andre sydsvenske mål, men ikke derudenfor. Det mærkeligste af disse er utvivlsomt *öna*, som i nulevende sprog vist ikke har andet tilsvarende end engelsk *yean*, men som er bevaret fra den grå oldtid af på Gulland (som *oyna*) og i hele Sydsverrig op til søerne. At sådanne ord tyder på et nært forhold mellem bornholmsk og den skandinaviske halvøs sydlige mål, kan vel ingen nægte. Men her er også tale om ord, som findes i sammenhængende område, og som i sig selv gör et hjemmefødt indtryk.

Ligeså må man lægge nogen vægt på, at et (for øvrigt m. hens. til oprindelsen uklart) ord som *stjøul*, *sjøul* (gadekær) findes på Lålland og i det sydvestlige Skåne. På samme måde er det mærkeligt, at ordet *gut* (dreng) i sin lydrette form findes som *gud* i Halland og som [*guj*ˀ] på den forhen hallandske ø Anholt, og at *lysne* (lyne) er fælles for Sydjylland og den fynske øgruppe.

Men det vil let ses, at man ikke ad den vej når til nogen inddeling af målene. Viser et ord til den ene

side, så viser nok et andet til den modsatte side, og stoffet kan efter sin art væsentlig kun bestå af enkeltheder, ikke af grupper.

Hvis dærimod forskellen gælder en hel dannelsesgruppe, som bornh. -ska, så må naturligvis dette medtages som en vigtig inddelingsgrund.

Ordbetydningen er næsten endnu vanskeligere at bruge til inddeling end ordforrådet. Hvilken vægt kan man vel lægge på, at fisk på Samsø kun betyder fladfisk, på Bornholm dærimod kun torsk? Eller på den sællandske brug af kvinde i betydningen (gårdmands-)kone? Noget större betydning har det, at korn øst for Store Bælt kun er byg, og at det, man vest for Store Bælt kalder korn, dær hedder sæd.

Kun for så vidt det drejer sig om konstruktivt vigtige ord kan der være grund til at dvæle lidt mere ved dem. Således er det en vigtig overensstemmelse mellem den fynske øgruppe og Sønderjylland, at ordet som bruges for det almindelig danske end ved gradssammenligninger.

Men i det hele vil vi sikkert stå os ved at bygge inddelingen på lyd- og formlæren, som vi da også i det følgende skal forsøge det.

Anm. Det kan i almindelighed siges, at almuesmålene med hensyn til lydene står på et yngre trin end rigssproget, da dette væsentlig har fået sit præg allerede i middelalderen. Vi kan dærfor som regel godt sige, at almuesmålenes lyd er udviklede af rigssprogets. I nogle tilfælde går dog almuesmålene tilbage til former, der er ældre end de i rigssproget bevarede, men dette er absolut undtagelser.

Også formlæren i målene står ofte på et yngre trin end i rigssproget, dog er her undtagelserne hyppigere. Vi skal således minde om, at störste delen

af målene endnu i modsætning til rigssproget skelner mellem tre grammattiske kön.

Undertiden er rigssproget endog så gammeldags, at det savner nydannede former, som ikke blot findes i alle almuesmålene, men endog i de ældste danske håndskrifter; således er dette tilfældet med den sammendragning af stedord og udsagnsord: kommer-eð, tar-en for kommer det, tager den (ham, hende), som vi allerede har eksempler på i de sællandske lovhåndskrifter fra omkring år 1300: kumbæreth kommer det, læthit lånte det, dylæn dølge han, sæliænæ sælge hende (V. l. 1,2; E. l. 3. 11. 43).

Den mest udprægede hoveddialekt inden for området er vel den jyske. Den omfatter halvøens mål fra Skagen til sproggrænsen og desuden målene på Læsø, Anholt, Samsø, Tunø, Endelave, Als, Fanø, Mandø, Römø og øerne i de jyske fjorde. Dog går de ejendommeligheder, som præger de jyske mål, ikke alle over hele området, og nogle går ud over det. § 16.

1. Den tilbagetrukne *nn*-lyd (i det følgende betegnet ɲ) ligger i jysk temmelig nær ved den rene *n*-lyd, ja i en kile fra Århus til Limfjorden, bredest mod nord, er der ingen forskel på ɲ- og n-lydene. Dette gælder dog kun området som helhed. I Vensyssel med Læsø, på Helgenæs, Sydsamsø og i Hadsherred (nord for Horsens fjord) er ɲ blevet videre udviklet til *j* med den foregående selvlyd nasaleret. I Vensyssel er endog delvis nasaleringen tabt, så man i nogle egne har [maɪ', sbaɪ', wɔɪ'] for det normale [mãĩ', sbãĩ', wɔ̃ĩ'] mand, spand, vand. Dog har alle egne i Jylland n eller ɲ bevaret (ikke *j*) foran *t*-lyd.

2. Som følge af den ringe forskel mellem n- og ɲ-lydene er det undertiden vanskeligt nok at høre forskel på endelsen i bestemte han- og hunkönsord, selv hvor en sådan er tilstede. I största delen af det jyske

område og på Ærø med de nærmeste småøer er imidlertid han- og hunkön i grammattisk forstand smæltede sammen til et fælleskön, som i rigssproget. Kun i den större nordlige del af Vensyssel med Læsø og på Djursland med Anholt og Samsø er han- og hunkön endnu levende, og på Tunø og Endelave findes spor af dem. Det er næppe uden betydning, at de områder, som har bevaret tre grammattiske kön, og de områder, hvor ɲ-lyden er stærkest fjærnet fra *n*-lyden, delvis dækker hinanden.

3. Tillægsord umiddelbart foran navneord og fortids tillægsmåde (præt. partc.) har gennemgående ingen særlig intetkönsform. Tillægsordene har dog intetkönsform (på *-t*) i Djurslandsmålene (således på Samsø[1]) og i østslesvigsk. Djurslandsmålene har også spor af intetkönsform i stærke tillægsmåder, sydslesvigsk i svage[2].

4. Rigssprogets udlydende *-e* i endelser er regelret tabt. I nogle ord, hvor det vilde falde vanskeligt at skelne ental og flertal (særlig efter *pp*, *tt* og *kk*) har østjysk (og nordfynsk) fået endelsen *-er* i flertal, som hatter, stokker, topper.

5. De lange selvlyds behandling fræmbyder flere ejendommeligheder. Rigssprogets *å* tvelydes ikke, men bevares som langt [oː] eller [ɔː]; dette gælder dog ikke det sydligste slesvigsk, og tvelyd findes nok også på Skagensegnen og i Nordty. Rigssprogets *o* bevares som [oː] foran *b* og *g* (olddansk *p* og *k*), tvelydes ellers i indlyd til [uo], i alt fald ikke til [ou]. Rigssprogets *e* tvelydes til [ıe], dog ikke efter *r* undtagen i samsisk og det sydlige sønderjysk med alsisk. Rigssprogets *u* har sin rene ‚europæiske' lyd, undtagen på halvøerne

---

[1] Se Marius Kristensen i Danske Studier 1905 s. 121.

[2] Se P. K. Thorsen i Förh. vid VI. nord. filologmötet 1902 (Ups. 1903) s. 180 flg.

mellem Horsens og Haderslev fjorde, hvor det bliver [ᵊu][1].

6. I efterlyd er rigsspr. *b* (olddansk *p*) blevet [v, ʋ, f], rspr. *g* (oldd. *k*) blevet [g, x], altså udprægede medlyd, men åbne. Kun det sydligste sønderjyske mål har i visse tilfælde lukket lyd. De østjyske w-mål har dog [w, j] efter ‚höj' selvlyd (i, y, u), og på Læsø og Anholt er *b* gennemgående blevet [w] som i ømålene.

7. Stød i sammensatte ords andet led er sjældent, når dette ikke også usammensat har stød, og indskrænket til enkelte afledninger, som dem på -ing og -else [beˈsdelˀəŋ, beˈsøgˀəls]. Denne ejendommelighed har sit tilsvarende i halvøens sydlige mål i, at sammensætningers andet led får samme musikalske tonefald, som det har udenfor sammensætninger[2]. Dog går de østjyske w-mål i denne henseende sammen med ømålene.

8. Tungespids-*r* er bevaret i större omfang end i nogen af de andre hoveddialekter.

9. En del stofnavne, som fløde, vælling, grød, kål, gær, tjære (og hoste) bruges som flertalsord; andre er delvis blevet intetkönsord i den del af området, som har intetkön, som kalk, mælk, mad, jord; nogle, som suppe, er i nogle egne flertal, i andre intetkön.

10. Flertallet af de svage udsagnsord böjes som kende, spilde, ikke som sejre, samle.

11. Der findes indenfor området spor af den *i*-omlyd i udsagnsordenes nutid, som ellers er særegen for de vestnordiske sprog; former som søver, kømmer, hær er sønderjyske, fær, gær og stær findes så langt nord på som i Djursland og tilgrænsende egne.

12. En lille overensstemmelse med vestnordisk er

---

[1] Eksempler se § 29.

[2] Se N. Andersen i Dania IV. s. 167.

er det også, at halvøens mål mangler *j* i første persons stedord [a, æ], og med undtagelse af det sydligste slesvigsk i stjæle.

§ 17. Den anden hovedgruppe, ødansk, omfatter målene på Fyn med Tåsinge, Langeland og Ærø, Sælland med Sejerø og Møn, Lålland og Falster og de mellemliggende småøer. Som ejendommeligheder, der særlig træder fræm i ømålene, kan nævnes følgende.

1. I behandlingen af ɲ-lyden og ŋ-lyden er der påfaldende overensstemmelser, idet disse i mange ømål mister mundlukke og afløser det med nasaleret selvlyd med eller uden halvselvlyd (*j* el. *w*) efter sig. Dog viser for Sællands vedkommende denne bevægelse sig kun svagt, idet sællandsk kun har meget få spor tilbage af ɲ-lyden.

2. Endelseselvlyden er flygtig; det normale er, at man føler sig i overensstemmelse med rigssproget i brugen af [ə] i endelserne, men i sammenhængende tale svinder [ə] ofte, dog på noget forskellig måde i de forskellige mål, se særlig nedenfor § 19,13. Overalt er der sammenfald af gammelt *a* i endelserne med de andre endelseselvlyd, og dette går lidt østen for Sundet og gælder også Skytts og den vestlige del af Oxie herred sønden for Malmö.

3. Med hensyn til de lange vokaler gælder følgende: *å* tvelydes, i reglen til [uo, ɔo] eller noget dær imellem; indlydende *o* tvelydes ikke til [uo], men ofte til [ou]; *e* behandles ens, enten *r* går foran eller ej.

4. Tungespids-*r* er almindeligt på Ærø og blandt den ældre slægt på Sælland, men ellers i reglen afløst af drøvel-*r*.

5. I efterlyd er olddansk *p* og *k*, skriftsprogets *b* og *g* blevet [w, j], som danner tvelyd med den foregående selvlyd, eller faldet bort.

6. Lyden *w* er ukendt i forlyd.

7. Jeg har brydning, men har ikke a-lyden bevaret; det hedder altså je, jæj.

I modsætning til jysk, men i overensstemmelse med skånsk har ødansk endvidere følgende kendemærker.

8. De tre grammattiske kõn er bevarede eller først i mands minde gået ud af bevidstheden. Dette gælder dog ikke Ærø, som i denne henseende slutter sig til Jylland.

9. En gennemgribende forskel gælder aksentuasjonen i sammensatte ord. Her har jysk (§ 16,7) samme musikalske tonefald eller brug af stød i andet led, som findes i dette som selvstændigt ord. I ord som forbyde, overvælde, undskylde, indføre, husholder udtales sidste led altså med samme musikalske tone (og stødmangel) som i byde, skylde, føre, holder. I skånsk dærimod (som i det hele i svensk[1]) har andet sammensætningsled, enten det eller første led har hovedtrykket, fået enstavelsestonefald, selv om det som selvstændigt ord havde flerstavelsestonefald. I fuld overensstemmelse hermed er det, når de danske ømål, som har stød, får stød i sammensætningers andet led — som i de ovennævnte eksempler — uden hensyn til, hvad der findes i dette som selvstændigt ord. Det samme, som gælder sammensætninger, gælder også dærmed ensartede ord som regere, gærninger, sørgelige, rettigheder med hoved- eller bitryk på en anden stavelse end den første, men ellers former, som i ord med én trykstavelse ikke har stød[2]. Endvidere

[1] Mälar-egnen har samme forhold som jysk, se A. Kock, Svensk Akcent II, 80 flg.

[2] En mærkelig ren sællandsk fræmstilling findes hos Karl Verner: Afh. og breve s. 177 flg.; fræmstillingen hos Sv. Grundtvig i Forh. ved det 2. nord. filologm. i Kr.nia 1881, s. 117, er præget af den samme usikkerhed, som hersker i dannet københavnsk talesprog; sml. Verner a. st. At Verner kalder sin udtale århusiansk er en underlig fejltagelse.

gælder det faste forbindelser af et svagt ord og et stærkt, som for lille, den samme, (hinanden hører efter sin oprindelse herhen[1]). I alle disse tilfælde har de danske ømål, som har stød, og desuden målene på Djursland[2] og Anholt og Samsø, stød på andet led eller afledningsendelsen, hvis disse er modtagelige for stød. Hvorledes forholdet er i tillægsmåder på -ende (en farende svend), ved jeg ikke. Muligvis er endelsen her så svag, at den ikke er modtagelig for stød. Et så vidt mig bekendt enestående eksempel på stød i bestemt flertal på -erne skal blive omtalt senere (§ 27,8 a).

10. En ejendommelig tilbagetrukken *a*-lyd [ɑ], på sine steder næsten [ɔ], har udviklet sig af gl.-dansk forlænget *a*; denne lyd findes dog ikke på Sejerø.

11. Det lange *u* er gennemgående forskudt fræmad mod *y*, dog i alt fald vest for Sundet næppe så fræmskudt som i svensk. Mange steder har fræmskydningen også ramt *o* foran *w* (æ. da. *v*, *gh*).

12. Hovedmassen af udsagnsordene bøjes som sejre, samle, ikke som kende, spilde.

13. Ingen spor af i-omlyd i nutids indikativ forekommer (altså overalt sover, kommer, har, får, går, står). Ligeledes stemmer ødansk og skånsk med svensk i at have *j* i stjæle. (Falster har dog på sine steder stæle ved tilknytning til stal, stålen, medens ellers de fleste steder disse former har fået *j* ved tilknytning til nutidsformen).

14. Ødansk og det egentlige skånsk (med Hallands-, Göinge- og Bornholms-målene) behandler *t*, *d* i end-

---

[1] O. Jespersen i Dania IV s. 230.

[2] Usikkert for nogle deles vedkommende; jeg har ikke kunnet få stød at høre i Vestmols og på Helgenæs, og rimeligvis gælder dette også andre egne.

elser som *d* (oldd. *t*) efter stærk selvlyd, altså har fynsk og de fleste sydøer bortfald, sællandsk-bornholmsk [ð] og skånsk på fastlandet [d].

Endvidere har ødansk fælles med jysk, men i modsætning til skånsk, følgende ejendommeligheder.

15. I endelserne er ældre ̠*a* overalt behandlet på samme måde som de andre selvlyd.

16. For så vidt en særlig form findes for bydemådens flertal (Ærø og Sønderjylland) ender denne på -*r*, som: går ind og sætter jer ned. I anden persons stedord i flertal findes ingen form, som begynder med *n*.

17. Med undtagelse af den sydligste del af sønderjysk kender intet jysk eller ødansk mål talböjning i udsagnsordenes indikativ.

18. Lyden [z] er ukendt.

Den tredje hovedafdeling er den skånske hoveddialekt på Bornholm, (Amager?) og de til sydskandinavisk hørende mål på den skandinaviske halvø. Dets kendemærker (sml. § 17,8 flg.) er væsentlig følgende. § 18.

1. Stød er ukendt; dette gælder dog også en del af de andre mål, se § 20,1. Dærimod er den gamle styrkeforskel mellem ord med en- og flerstavelsesaksent for största delen bevaret.

2. Endelseselvlyden er fast; i reglen er gammelt *a* bevaret som *a*-lyd, dog er alle endelseselvlyd blevet ens [ə] i en sydvestlig stump af Skåne (Skytts og en del af Oxie herred).

3. ɲ-lyden er stærkt tilbagedraget, så at den på fastlandet endog falder sammen med ŋ-lyden; men disse lyd har overalt bevaret mundlukke og er ikke afløst af nasaleret selvlyd.

4. De lange selvlyde *å*, *e*, *o* tvelydes ikke til dalende tvelyd, d. v. s. en sådan, hvis første led er stærkere lukket end det sidste. Dog synes bornholmsk

med hensyn til *e* og *o* at have svagt tvelydagtig udtale [eə og oɔ].

5. Tungespids-r er almindeligt i den nordvestlige del af området, i alt fald foran selvlyd, og findes også i nogle ældres udtale på Bornholm; men overalt her, som indenfor hele det sydskandinaviske område, er dog tungespidslyden i tilbagegang.

6. I efterlyd er olddansk *p* og *k*, skriftsprogets *b* og *g* blevet [v, b] og [j, ȷ, g], altså gennemgående udpræget medlyd; den eneste(?) undtagelse er, at sydvest-herrederne på fastlandet og Bornholm har fået *j*-lyd efter fortungeselvlyd (bortfald efter *i* og *y* i ord som r y g e, l i g e v e l); i Sydvestskåne synes også [w] for *b* at forekomme, som [håw] hob (Sv. Ldsm. II, 9 s. 90).

7. Bydemåde ender i flertal på *-n*; anden persons stedord i flertal kan hedde *ni*.

8. I udsagnsordenes nutids indikativ skelnes mellem ental og flertal, undtagen i de sydvestligste skånske herreder (omtrent til en linje Lund—Ystad).

9. Til egennavne dannes kvindebetegnelser på *-ska*, som bornh. P e r - H ɑ: n s k a n Peder Hansens hustru, skånsk N e l s - S j e n s k a n Nils Jensens hustru.

10. J e g hedder [jɑ:].

11. En næsten enestående stilling indenfor de nordiske mål indtager de sydøstligste skånske mål og bornholmsk ved at have lyden [z], den stemte s-lyd, i ord som bornh. [hvzæ] strömpe, [gv:z] gås.

12. Endelig findes i alt fald i det egentlig Skåne og på Bornholm, stærkest udpræget i Sydskåne[1], en tilböjelighed til at kaste trykket over på andet sammensætningsled i sammensætninger, hvis første led i svensk

---

[1] A. Kock: Svensk Akcent II, 238; samme i Hist. tidskr. för Skåneland 1904 s. 20.

rigssprog har flerstavelsestonefald, som bornh. husmánd, søskendebárn, skånsk skarvágt, hovtáng o. lign. Denne tilböjelighed findes igen i enkelte andre mål, som fynsk[1] og Læsø-målet, men den har åbenbart sin störste udbredelse i den østligste målgruppe.

---

[1] F. Dyrlund: Udsigt s. 20, nævner fynske former som muldvárp, kakkelóvn m. fl.; fra Sydøstjylland kender jeg husénde, frostvéjr.

V.

ANDRE SKELLINIER INDENFOR OMRÅDET.

---

§ 19. Skönt inddelingen i tre hoveddialekter synes mig den naturligste, når man ser hen til nutidsmålene i det hele, er der dog også målskel, som deler området på anden måde. Vi skal først betragte de skel, som deler ømålene, så at nogle går med jysk, andre med skånsk. Herved fræmkommer dels en række overgangsmål på øerne, dels også en modsætning mellem østdansk (især skånsk-sællandsk) og vestdansk (især jyskfynsk[1]).

1. Udsagnsordet være har i næsten alle målene vest for Sundet *æ*-lyd, men i skånsk, bornholmsk, falstersk og lållandsk[2] *ɑ*-lyd [vɑːra, vɑːrə].

2. I jysk, fynsk, Sydøernes mål og bornholmsk er ɲ-lyden gennemgående udviklet forskelligt fra n-lyden uden hensyn til, hvilken selvlyd der går foran, men i sejerømålet, skånsk og sællandsk findes en sådan forskel aldrig undtagen efter höj selvlyd (d. v. s. ældre *i*, *y*, *u*, enkeltvis *ē*), og hvor den findes, er ɲ-lyden faldet sammen med ŋ-lyden.

---

[1] Opstillingen af eksemplerne begynder med dem, hvis grænselinie ligger østligst.

[2] I alt fald på Fæmø.

3. En tilsvarende *ʎ*-lyd findes i jysk, østfynsk og ærøsk, bornholmsk og vist i ‚Kallundborg-jysk', måske også enkelte steder på Lålland. Den er ligesom ɲ-lyden udviklet forskelligt på de forskellige steder, og den savnes helt på Skånes fastland, i störste delen af Sælland og på Møn, Falster og Langeland.

4. I sællandske og i alt fald nogle skånske mål har man svarende til skriftsprogets endelse *-ig* fået [əð, əd] i nogle tillægsord, som sællandsk [ti:ləð, rɛɪdəð] tidlig, rigtig; skånsk [blo:əd, gløt:əd] blodig, barnlig.

5. Skånsk og nordsællandsk har *å*-lyd i en del ord svarende til rigssprogets *ö* foran *r*, således i ord som göre, mörk, sörge.

6. Kort ‚höj' selvlyd (*i*, *y*, *u*) i udlyd findes ikke i sællandsk eller skånsk, så at disse mål har lang selvlyd (sællandsk ‚stød') i ordene vi, I, de, nu, du, medens målene vest for Store Bælt og syd for Sælland har kort selvlyd (efterfulgt af *h*) i disse ord.

7. Til skriftsprogets *d*, olddansk *t*, efter selvlyd svarer i sællandsk-bornholmsk [ð], fastlandsskånsk [d][1], medens målene vest for Store Bælt og syd for Sælland mange steder har bortfald — næsten gennemgående i udlyd — og hvor der ikke er bortfald, finder vi *d* repræsenteret ved et sted en, et andet sted en anden lyd, i rig afveksling.

8. I skriftsprogets *ovn*, *ovl*, som ovn, skovl, har det sællandske målområde med Møn og Falster og i alt fald dele af skånsk mistet den til *v* svarende lyd (sæll. [oʼn, sgolʼə]), medens den er bevaret som [w] i de vestligere mål.

9. Indenfor det samme målområde som i 8 findes forbindelserne tulletre, trillefire, fillefem, tilletolv[2],

---

[1] Sml. § 35,₃₈ slutn.

[2] De findes for øvrigt også i smålandsk, som jo er nær beslægtet med skånsk.

som betegnelse for noget ubestemte tal, medens de vestligere mål har totre, trefire, firefem, titolv.

10. Jysk, med undtagelse af de østjyske *w*-mål[1], fynsk, Sydøernes mål og det sydligste sællandsk kender i de stærke udsagnsords fortids tillægsmåde kun formerne på *-n*, som bleven, kommen, buden, funden. I sællandsk(-sejerøsk) kendes tværtimod kun formen på *-t* [-ð], som blevet, kommet, budt, fundet; de østjyske w-mål har former, der svarer til bægge rækkerne[2], de skånske mål desuden særlige flertalsformer.

11. Jysk, med undtagelse af de østjyske *w*-mål, og fynsk har ikke stød på enstavelsesord med kort selvlyd + stemt åben medlyd + ustemt medlyd, medens sællandsk og de østjyske w-mål (med Tunø) har stød i sådanne ord, altså f. eks. i ord som damp, amt, kant, Hans, bank, langs, hjælp, bolt, folk, hals, undervejs[3]. Da sydømålene og skånsk ligesom sydfynsk og sydsællandsk mangler stød i alle tilfælde, kan dette ikke afgrænses helt sydpå, men i almindelighed synes det, som om Sydøernes udtale i disse ord minder mere om fynsk end om skånsk.

12. Den olddanske forskel mellem *o*-lyd vest for og *u*-lyd øst for Store Bælt i ord som hul, gulv, buden, frussen spores endnu, om end utydeligt, i nutidens almuesmål.

13. I sællandsk og lålland-falstersk findes en påfaldende afvigelse fra jysk-fynsk i behandlingen af ord med svag tostavelses-endelse, som de på olddansk *-are* og *-ina*. Her har de vestlige mål tabt den sidste selvlyd og fået former som slagter, skriver, Karen, Maren, Ellen, medens de østlige har bevaret den sidste selvlyd og fået former som slagtre, skrivere,

---

[1] § 27.
[2] Se Danske Studier 1905 s. 121 flg.
[3] Gælder måske ikke helt Djurslands fastlandsmål.

Karne, Marne, Elne[1]. Skånsk slutter sig nöje til de andre østlige mål med former som bornh. møllara, skræðara, Karna, Elna. Dette forhold må sikkert bero på, at østdansk længere end vestdansk har bevaret det bitryk, som sidste stavelse i sådanne ord endnu har i svensk.

14. Endnu kan til sidst bemærkes, at østdansk ikke kender vestdanskens brug af afhængigsform af personlige stedord, så snart stedordet står løsrevet. På spørgsmålet: hvem har gjort det? svarer Jyden: mig, men Sællænderen: jeg.

Nogle enkelte grænselinjer har deres hovedretning fra vest til øst. De er dog så få, at de næppe vil kunne begrunde opstillingen af en særlig syddansk målgruppe. Vi skal nævne nogle af de vigtigste. § 20.

1. De olddanske korte nutidsformer uden *-r* i ord som frys, læs, stæl for rigsspr. fryser, læser, stjæler er bevarede i en stor del af sydjysk, fynsk og de sydlige øers mål, måske også i bornholmsk, medens den nordlige del af det danske målområde går med rigssproget.

2. Stødet forekommer ikke sønden for en linje, som drages fra Römøs sydspids næsten lige mod øst til Præstø, men det mangler desuden øst for Sundet, i det egentlige Amager-mål og i de nordsællandske fiskerlejers mål.

3. Lydforbindelserne *tj* og *kj* i ordenes begyndelse er faldet sammen til samme lyd i det sydligste sønderjysk, på Ærø, Tåsinge, Langeland, Lålland, Falster, Møn og i skånsk. Med undtagelse af sydslesvigsk er også *k* foran fortungeselvlyd (*i, e, æ, y, ø, ö*) blevet samme lyd indenfor dette område.

---

[1] Herhen vist også dobbeltformer som foged-fogde, flynder-flyndre; formen prangre er opgivet fra nordøstfynsk.

4. *Stj*, *skj* og *sk* i ordenes begyndelse foran fortungeselvlyd er blevet til en *sj*-lyd[1], *dj* og *gj* og *g* foran fortungeselvlyd til *j* el. *dj* i det samme område, og desuden findes spor af dette på Østfyn, Sejerø, det sydligste Sælland og ved København.

§ 21. Betragter man på et kort de i det foregående omtalte grænsers retning, kan man ikke undgå at lægge mærke til, at de i den nordlige del gennemgående har retningen nordvest—sydøst, i den sydlige del gennemgående retningen vest—øst. Der vil da naturligt rejse sig det spørgsmål, om dette er tilfældigt. For at få svar på dette spørgsmål — eller i alt fald rykke dets besvarelse nærmere — vil vi nu gå over til at se på de lange grænselinjers løb i de to yderdialekter.

For den østliges vedkommende vil vi dog kunne nöjes med at betragte den ene af de to hoveddele, som den ifølge svenske målgranskeres undersøgelser deler sig i[2]. Denne, som omfatter Skåne, Halland til mellem Falkenberg og Varberg, Listers herred i Bleking og Bornholm, står bl. a. dansk langt nærmere end den anden (smålandsk-blekingske) hoveddialekt ved at have den danske svækkelse af *p*, *t*, *k* efter selvlyd, ved at have de samme *a*-lyd som de danske ømål, og ved at have den danske udtale af kort *u* som [o].

Af dennes tre underdialekter kan vi endda af praktiske grunde se bort fra den nordligste, sydhallandsk, og den nordvestligste, Göinge-Lister-målet, og holde os til sydøstskånsk. Dette har tilmed den fordel for os, at det er det bedst oplyste af målene. Vi tager, som ved ømålene, de østligste skellinjer først.

1. Grænsen mod Göinge-målet går omtrent fra det

---

[1] Bornholmsk har dog *stj*, og ofte opgives det samme fra andre steder, men det er næppe det gamle mål; sydhall. har *skj*.

[2] Lundell: Frändsk. s. 39; Noreen; Vårt språk I s. 100.

punkt, hvor Skånes, Smålands og Hallands grænser mødes, mod sydøst til Hanö-bugten. Den er dels skellet mellem *-t* og *-d* i endelser (Göinge: lannet, Sk.: lanned), dels mellem de ejendommelige Göinge-tvelyd og det alm. nordskånske *ai, æi* svar. til dansk-svensk langt *e*.

2. I den vestlige del kendes *w*-lyden i forlyd ikke, medens den nordøst for Engelholm og ligeledes øst for Ystad og på Bornholm er almindelig i forlydsforbindelser som *kw, sw, tw*. Den mellemste del af grænsen kender jeg ikke, men hovedretningen må være nordvest-sydøst.

3. Nord for en linje som går fra midt imellem Landskrona og Helsingborg til Stenshoved klint, svagt mod sydøst, behandles *k* og *g* ens efter for- og bagtungeselvlyd. Sønden for denne linje finder vi fræmskydning efter tidligere fortungeselvlyd, selv om en medlyd kommer imellem, altså i ord som kræg[1], røg, æg, stykke, tænke, mørk: [krɛːɟ, røːɟ, ɛɟː, stycːə, tɛɲca, mɔrc].

4. Syd for den samme linje er langt *e* bevaret væsentlig uforandret, nord for den er det blevet *ai, æi* som [baɪn, saɪ — beːn, seː].

5. Fra lidt nord for Malmö til lidt nord for Simrishamn går skellet mellem nordskånsk *au* svar. til rigsspr. *å*, og de sydskånsk-bornholmske mere *å*-agtige lyde.

6. Syd for omtrent samme linje bliver *dj*-lyden (men ikke *ddj*) efter fortungeselvlyd *j*, altså [krɛj, nyjən, spøjə] kræ, nøgen, spøgeri; efter *u* falder g (af ældre *k*) undertiden bort, som [buːaskrɛlː] bugvred; til dansk *b*, olddansk *p* efter selvlyd, svarer nord for denne linie [b], syd for den [v] eller i nogle ord [w]. Bornholmsk slutter sig helt til den sydlige del, men kender dog ingen former som [buːaskrɛlː].

---

[1] kræ, kvæg.

7. I den østlige del af det syd for denne linje liggende område[1] har man for gammelt kort *s* efter selvlyd fået [z], som bornholmsk [hvzæ, gv:z] hose, gås.

8. Udsagnsordene har særlig flertalsform nordøst for en linje fra noget nord for Malmö til Ystad og videre vesten om Bornholm.

9. Endelig er endelsernes *a*- og *ə*-lyd faldet sammen til [-ə] i det sydvestligste hjörne fra en linje mellem Malmö og et punkt noget øst for Trelleborg.

Som man vil se, hører bornholmsk meget nær sammen med de sydøstlige mål mellem Ystad og Simrishamn, men i enkelte henseender indtager det et særstandpunkt, som vi vil få at se ved gennemgangen af de enkelte mål.

De nordvest - sydøstlige grænselinjer, vi iagttog ved ømålene, finder vi igen i skånsk.

§ 22. Vi går nu over til at betragte de lange grænsers retning i jysk, idet vi atter begynder med de østligste[2].

1. I Vensyssel, Himmerland, mellem Mariager og Randers fjorde, i Rugsø, Nörre, Sønder og Mols herreder og de østligste dele af Sønderhald og Øster-Lisbjærg herr. og på øerne, Læsø, Anholt og Samsø findes udtalen [da] dag, med kort a-lyd. Det er vel i og for sig kun et enkelt ords form, der her afviger, men til gengæld er afvigelsen så påfaldende som vel muligt.

2. Grænsen mellem østjysk mand*en*, kon*en*, hus*et*, og vestjysk *æ* mand, *æ* kone, *æ* hus går vesten om Lild og Tömmerby i Vester Hanherred, over Limfjorden, gennem Hvalpsund og Hjarbæk fjord til Låstrup ås udløb, dærfra omtrent til Gudenås vestligste punkt og lidt vestligere end åen mod syd til Silkeborg, så

---

[1] Grænsen mod vest kender jeg ikke, men *z*-lyden findes så vestligt som i Genarp i Bara herred.

[2] P. K. Thorsen: Bidrag til nörrejysk lydlære. Kbhvn. 1886.

gennem Himmelbjærgskovene til udløbet fra Mossø, gennem søen og fra midten af dennes sydside mod sydøst til Horsens fjord omtrent en mil øst for Horsens, ud gennem fjorden, sønden om Alrø og Endelave og ned ad Lille Bælt og ud mellem Als og Ærø. Hele den del af halvøens mål som ligger syd for Horsens fjord, hører altså i denne henseende til vestjysk.

3. Grænsen mellem østjysk *den* mand, *den* kone, *det* barn, og vestjysk *den* mand, *den* kone, *den* barn — eller mellem et og to grammattiske kön — følger den foregående til Mossø, men går så mod syd og sydøst langs Gudenå og Hansted å til Horsens, så drejer den mod syd-sydvest østen om Vejle til lidt vest for Kolding, hvorfra den går mod sydvest til Vesterhavet ind for Römø. På dette punkt går altså den største del af Sønderjylland sammen med Østjylland.

4. I oprindelige flerstavelsesord, hvor der efter selvlyden følger lang (‚dobbelt') eller flere medlyd, af hvilke den sidste er en lukket ustemt lyd (*p*, *t* eller *k*), har vestjysk fået stød. Dog er der nogen forskel på grænselinjen i de forskellige tilfælde. Østligst går den, hvor efterlyden er *pp*, *tt*, *kk*, som hoppe, sætte, vække, næmlig gennem Vester Hanherred, ad Limfjorden omtrent til Nibe, dærfra mod syd til Hobro, mod sydvest til Gudenåens knæ, så sammen med den foregående til Vejle, ud ad Vejle fjord, Lille Bælt, ind ad Kolding fjord og mod sydvest som den foregående.

5. Stød på r-forbindelserne (*rp*, *rk*, delvis *rt*, skönt *r*-lyden dær er tabt) som kirke, hjærte, findes sønden for Limfjorden i omtrent det samme vestjyske område, men ikke i Hanherrederne, Nordty eller på Mors.

6. Stød på *l*-, *m*-, *n*-, ŋ-, *w*- og *j*-forbindelser, som hjælpe, bjælke, damper, rente, sanke, gifte, sagtens, findes ligeledes nord for Limfjorden kun i Sydty og mangler desuden i Vesthimmerland, så det fra Hjarbæk fjord omtrent følger to-köns-grænsen til

Gudenå. I den sydlige del følger grænsen de to foregående.

7. Vensyssel, Himmerland og det midterste Østjylland til Horsens fjord har fået *ja* eller *jå* for gl. jysk *iæ* i ordene kilde, gilde ældre dansk kældæ, gældæ.

8. Til østjysk *øw, æw* i ord som höj, öje, dröj, økse svarer vestjysk *yw, iw* vest for en linje omtrent fra Hannæs ad Hjarbæk fjord til Vejle fjord.

9. En linje omtrent fra Tyborön til Horsens er skellet mellem nordøstjysk *a* i kalde, falde, og sydvestjysk *å* i disse ord.

10. Den sidste grænse med udpræget nordvest—sydøstlig retning, som skal omtales, går omtrent fra Ringkøbing til Vejle og skiller mellem nordjysk ajt, majt, sajtens, og sydjysk awt, mawt, sawtens (agt, magt, sagtens).

11. Næsten lige fra nord til syd — fra Hannæs til Esbjærg — går skellet mellem østjysk lyng, synge, dynge og vestjysk ljøng, sjønge, djønge.

12. Blandt de mærkeligste vestjyske ejendommeligheder må endnu nævnes gradböjningen af biord som hårdt, höjt: [hot, hodər, hot'əst; høt, hødər, høt'əst].

I det hele og store må man sige, at i nörrejysk går de vigtigste skel, som i ømålene og skånsk, fra nordvest til sydøst, næsten endnu mere udpræget end i de andre hoveddialekter.

§ 23. Selv om også nordjysk har enkelte skarpe skel, som går fra vest til øst[1], er det dog særlig i den sydlige del af halvøen, vi træffer disse. Det er disse grænselinjer, som berettiger os til at opstille sønderjysk som en egen afdeling af jysk ved siden af østjysk og vestjysk. De nordligste af dem går dog en del norden for, hvad vi i almindelighed regner for skellet mellem nörre- og sønderjysk, men da sønderjysk går

[1] Se § 25.

med den sydlige del af nörrejysk, bidrager også de til at præge målet.

1. Nord for en linje omtrent Skernå—Horsens fjord har jysk *æ*-lyd svarende til rigssprogets *ö* foran *m*, som i ö m, t ö m m e, d r ö m, s ö m; sydjysk følger rigssproget.

2. Fra Horsens fjord syd på finder vi, for så vidt der er to grammattiske kön[1], at ungers navne er intetkön, altså *et* k a l v, h v a l p, g r i s, k y l l i n g.

3. Nord for en linje omtrent Skern å—Vejle fjord svarer til rigssprogets *ju* foran *l* [yw], som [hywʔl, sgywʔl, ywʔl] (hjul, skjule, jul); sydjysk følger rigssproget.

4. Nord for en linje omtr. Varde—Snoghöj er *h*-lyden bevaret i skriftsprogets *hj* og *hv*; sydjysk følger rigssproget i at miste *h*-lyden.

5. Nord for en linje ind ad åen til Ribe, dærfra mod nord og så omtrent lige mod øst til Vejle er rigssprogets *ö* foran ældre *rr* (i f ö r, d ö r, t ö r) blevet [a:]; sydjysk følger rigssproget. Men her må det dog bemærkes, at Vensyssel også har [ö:], og at Djursland har [ɛ:], så [a:] er ikke fælles nörrejysk.

6. Nord for en linje omtrent fra Tønder til rigsgrænsens böjning mod øst ved Villebøl, og dærfra mod øst til Kolding er olddansk *w* i forlyd helt eller delvis bevaret; sønderjysk kender som rigssproget kun [v] i forlyd i ord som v a n d, h v a d, k v i s t, s v æ r t e osv.

7. Hovedgrænsen mellem nörrejysk og sønderjysk[2] går ikke langs Kongeåen, men noget sydligere, omtrent fra Ribe til Haderslev. Den vigtigste forskel er næsten behandlingen af de lange selvlyd. Til rigssprogets lange *a, å, o* foran andre medlyd end g og b, *e* efter andre medlyd end r og v, og *ø* efter k, g, svarer nörrejysk [ɔ:, o:, ᴜo, ɪɛ, ʏø], men sønderjysk[3] har samme lyd som rigsspr.; vi får altså:

---

[1] § 22,3.
[2] K. J. L y n g b y: Bidrag til en sønderjysk sproglære. Kbh. 1858.
[3] Se dog § 31.

Rigsspr.	Sønderjysk	Nörrejysk
fare, tale	[fa:r, ta:l	fɔ:r, tɔ:l]
gås, gård	[gɔ̀ʔs, gɔʔr	goʔs, goʔr]
sen, lede	[seʔn, le:r	sɪʔen, lɪəð]
stor, rod	[sdoʔr, roʔr	sdʊʔor, rʊʔoð]
göre, købe	[gœ:r, kø:f	gʏør, kʏøv]

8. Omtrent samme grænse skiller mellem nörrejysk [yw, iw][1] og sønderjysk [œj, y:] i ord som höj, dröj, öje, økse.

9. Lidt sydligere på den østlige side går grænsen mellem nörrejysk [a] jeg, og sønderjysk [ɛ]. (Også Ty og havbomålet har [ɛ]).

For de følgende ejendommeligheder kan jeg ingen grænselinje angive, men må i al almindelighed regne dem for sønderjyske.

10. Sønderjysk synes i modsætning til alle andre danske mål at skelne mellem æ. da. *ki̯*, *gi̯* og *k*, *g* foran fortungeselvlyd.

11. I fortids tillægsmåder som bunden, sungen har sønderjysk enstavelsesaksent, i nord repræsenteret af stød, i syd[2] af musikalsk enstavelsestonefald.

12. I lydforbindelsen *œrn*, som gærne, stjærne, har sønderjysk *œ*-lyd ligesom rigssproget, medens nörrejysk har *a*-lyd undtagen på Djursland og nabomålene[3].

13. Ved stedordene mærkes de sønderjyske intetkönsformer mint, dint, sint og brugen af sin i forbindelser som: dær kømmer æ den å sin kun (dær kommer degnen og hans kone), Per Jessen sin gård o. lign.

14. Talordens over 39 er plattyske, som ferentagentig = 84.

Skönt langtfra alle disse ting er lige vigtige — den

---

[1] § 22,7.
[2] § 20,2.
[3] § 26,6 og 27.

sidst nævnte er åbenbart af temmelig ny oprindelse —, er de dog nok til at give sønderjysk et eget præg, og især kan man ikke undgå at lægge mærke til den nordslesvigske selvlydsrækkes overensstemmelse med rigssprogets.

Til rigsspr. *b, d, g* (olddansk *p, t, k*) efter selvlyd svarer i sønderjysk regelret [f, r, x], men disse lyd forekommer også jævnligt i nörrejyske mål, så de ikke hører til det, som særlig præger sønderjysk. Snarere måtte man da fremhæve bevarelsen af bydemådens flertalsform (§ 17,16) og at hele det sønderjyske ,mundlag' minder mere om ødanskens end om jyskens, og at navnlig udtalen af *p, t, k* i efterlyd er langt mindre energisk end i nörrejysk.

Da de lange grænselinjer har et så forholdsvis regel- **§ 24.**
ret løb, ligger det nær at spørge, om vi kan se nogen grund hertil. Axel Kock har for Skånes vedkommende påpeget et forhold, som i alt fald er værd at betragte. Han gör opmærksom på, at en del vigtige skel indenfor sydvestskånsk følger Söderåsen, en höjning, som først sent er optaget til opdyrkning og endnu for en del er beklædt med prægtig bøgeskov. Skellet mellem sydvestskånsk og Göinge-målet følger også for en stor del Linderöds-åsen. På bægge disse steder vidner en række navne på -röd om forholdsvis sen bosættelse.

Også indenfor den øvrige del af området kan vist sen opdyrkning undertiden falde sammen med vigtige skel; således vil man finde forholdsvis mange kirkebyer på -rup ved stødets nordgrænse på Sælland og i Odense-å-dalen, det vigtigste målskel på Fyn. Grænsen mellem østjysk og vestjysk følger væsentlig det store skovbælte, som Dalgas har påvist strakte sig langs ,höjderyggen', grænsen mellem nörrejysk og sønderjysk går gennem det skovrige Gram- og Tyrstrup-herred.

En skovstrækning ligger også for en del dær, hvor stødgrænsen går over Fyn.

Men selv om naturlige skel således kan formodes, må det dog påpeges, at disse for en stor del allerede i oldtidens slutning kun var lidet skillende. Man kan forstå, at befolkningen i naturligt afsluttede mindre dele har fået et fra nabomålene vidt forskelligt præg, som forholdet er i Hadsherred; men her må det dog påpeges, at den engstrækning, som kløver herredet fra nord til syd, ikke er noget målskel.

Og for de store helheders vedkommende må vi vist tage hensyn til meget tidlige forhold, ligefræm oldtidstilstande måske. Målskel synes på sine steder ældre end herredsdelingen, som jo går tilbage til den tidlige middelalder. Således går skellet mellem øst- og vestjysk igennem det tidligt tæt bebyggede Middelsom herred[1]. At dialekterne allerede skulde have nået deres nuværende forskellighed i hin tid, er selvfølgelig utænkeligt, men på den anden side må udviklingens retning øst og vest for målskellet — måske kun ‚mundlaget', måske en del mere — have været bestemt tidlig.

Og da kan man ikke godt fri sig fra den tanke, at almuesmålenes vigtigste skellinjer har deres rødder helt tilbage i den tid, da landet bebyggedes, og at den mærkelig faste linjeretning nordvest—sydøst i den nordlige, vest—øst i den sydlige del er som svage bølgespor af den strõm, der skyllede ind over landet.

---

[1] Sml. E. T. Kristensen, Jyske folkeminder IX (Sagn og overtro III) s. 161.

VI.

DE JYSKE MÅL.

Af den jyske hoveddialekts[1] mindre målgrupper skal vi først betragte den nordligste gruppe, som vi vil kalde **de nordjyske w-mål.** Disse mål har bevaret den olddanske w-lyd i forlyd foran alle selvlyd, tildels (Vensyssel, Læsø, Hanh.) også foran *r*. Tungespidslydene [t, d, n, l, s] udtales med stærkt sænket tungespids og lyder for andre jyder læspende. Til skriftsprogets *b*, olddansk *p* efter selvlyd svarer [ɒ], som [sgiɒ, ro:ɒ] skib, råbe. Af enkeltheder kan mærkes, at disse mål har *ø*-lyd i ordet blod, og at fortidsformen hørte hedder [høt]. I endelser behandles skriftsprogets *t* og *d* som *d*, oldd. *t*, efter stærk stavelse. § 25.

1. Vendelbo-målet[2] (med målene på Læsø[3] og Gøl) har i stedet for ɲ-lyden, når den ikke står foran [c] opstået af *k* eller *t*, fået j-lyd med eller uden nasalering af den foregående selvlyd. I Himmerland hedder det dærfor om Vendelboerne, at de siger: [weˀr ɔ wẽjˀ komə wɛ:sdən ẽjˀ]. *K* og *g* foran *j* og fortungeselvlyd

[1] H. F. Feilberg: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. Kbh. 1886 flg.

[2] J. M. Jensen: Et vendelbomåls lyd- og formlære. Kbh. 1897—1902.

[3] Sml. § 16,6; 18,12.

er stærkt fræmskudte, som i svensk, og blevet *tj-* og *dj-* eller *j*-lyd; Vendelboernes ‚schibboleth' er [cjɛləŋən cja:nt mə cjɛpən] kællingen kærnede med kæppen; g ö r e hedder [jœr] eller [ɟjœr]. Også i efterlyd f o r a n olddansk j-lyd findes den samme overgang, som [sdøc, lɛɲ:c, sgœj:] (stykke, lænke, skøge). Foran *rr* har målet *ö* som rigsspr. og sønderjysk i t ö r, d ö r, f ö r, mod alm. jysk [taˀr] osv., se § 23,5. Også foran *r* er *w*-lyden bevaret, som i bynavnene [*wroˀ, *wrensdə], Vrå, Vrensted. Til æ. da. *æ* foran *ld* svarer [å:], som [cjɔ:ʎ] kilde; *ð*-lyden er tabt: [ma, weˀ] mad, véd, [ə bɔˀn, snakə] et barn, snakkede, snakket, undtagen i nogle forbindelser med stedord, som [weðˀəm] ved dem. I k k e hedder [eɲc].

Den större nordlige del med Læsø har tre grammattiske kön — »Vendelboerne siger ‚han' til en hat og ‚hun' til en hue« —, Kær herred og egnen syd og vest for Vildmosen har kun to som skriftsproget.

2. H a n h e r r e d s - m å l e t[1] i den större østlige del af Hanherrederne (med Øland og Fur) er et mellemtrin mellem vendelbomål og de vestlige mål. Det har *w* foran r, men ikke overgangen [ɲ > j], to kön, som dog imod vest går over til et; *ð*-lyden findes.

3. T y b o - og M o r s i n g - m å l e t med H a v b o - m å l e t i de vestligste sogne sønden for Limfjorden (Harboøre m. m.) er udpræget vestjysk — »han er dærfra, hvor de siger *æ* til en flæskepandekage«, siger Vendelboen om Tyboen —, dog har kun Sydty og havsognene sønden for fjorden vestjysk stød på alle de pågældende forbindelser (se § 22,5-6). Målet har [br] for *wr*: [bri:, brejˀ] vride, vred. Til rigsspr. *rn* svarer [r]: [sgɔˀr] kwarəsdejˀən] skarn, kværnsten. M i n hedder [mi] foran navneord, men trykstærkt [mi:n], uanset kön og tal,

---

[1] C. M. C. K v o l s g a a r d: Fiskerliv i Vesterhanherred. Kbh. 1886 og Spredte træk af landbolivet. Kbh. 1891.

som i Harbo-målet. I det egentlige Ty og Nörre-Mors findes *ð*-lyden så vel efter stærk som svag medlyd, men afløses hos Havboerne, på Tyholm og Sønder-Mors af *r*; Tyboerne siger om dem fra Harsyssel: »I kan ikke sige *d*, I siger [ɔp ɔ ɛ gɔ:r ɔ ni'ər i ɛ gy:r]«. Tyboerne og Havboerne siger *æ* (jeg) for det alm. nörrejyske *a*, som [ɛ hœt əð et' ɔ ɛ wi:sd əð et' ɔ ɛ gjœr əð et'] (jeg hørte det ikke og jeg vidste det ikke og jeg gör det ikke). Havboerne har ofte indskudt *j* foran s-forbindelser; dærfor siger man efter dem: »Ta så æ tåjsk å ed så æ tåjsk, å æ så æ tåjsk ett gowe nåk, så mo I gi mæ mi tåjsk ijæn«.

4. Af Himmerlands-målet[1] hører egentlig kun den nordlige del hertil; Gislum herred og den sydvestlige del af Hindborg herred har næmlig [v] foran fortungeselvlydene. »Wæjsten få wæjen legge wællingen wælt«, siger de i Björnsholm, men i Farsø siger de: »væjsten få væjen legge vællingen vælt«. Denne fordeling af lydene, at *w* findes foran bagtungeselvlyd og altid, når der går anden medlyd foran (hw, kw, tw, sw), *v* foran fortungeselvlyd og *r*, er den almindelige i Nörrejylland. M. hens. til *vr* følger den nordlige del Ty og Mors. Efter selvlyd svarer over hele området til rigsspr. *b* ikke [ɒ] men [v], i udlyd ofte [f]. Til rigsspr. *avn* svarer [ɔwn], som [fɔw'n, nɔw'n]. I en stor del af området er uoprindelige *rn*-forbindelser blevet [dn]: »de tådner i nowden uð i fywden« (det tordner i norden ude i fjorden); oprindeligt *rn* er dærimod som overalt i østjysk blevet *n*: [bɔ'n, gja:n] (barn, gærne). M. hens. til *æ* foran *ld* følger målet vendelbomål; rigsspr. *d* sv. t. oldd. *t*, (og *t*, *d* i endelser) er [ð].

De indre midtøstjyske mål mellem Mariager og Horsens og de østjyske w-mål er på to vigtige § 26.

[1] K. J. Lyngby: Udsagnsordenes böjning i jyske lov og i den jyske sprogart. Kbh. 1863.

punkter i nærmere overensstemmelse med rigsspr. end de andre jyske mål, idet de kan bruge genitiv-dannelsen på *-s*, også når navneordet har tillæg, som den gamle mands, medens de andre mål her har omskrivning (den gamle mand hans), og de danner mediopassiv (lideform, tilbagevirkende form o. lign.) på *-s* i fortid, som længtes, fulgdes, mødtes, medens de øvrige jyske mål her har *-st*.

De indre midtøstjyske mål[1] er typisk østjyske, og minder i klang en del om rigssproget i sin reneste form. De har bevaret lang *æ*-lyd foran oldd. *tt*: [lɛ:t, tɛ:t, trɛˀt, huˀonslɛˀt] (lette, tætte, træt, Hornslet). Med hensyn til *w* og *v* i forlyd følger de Sydhimmerland.

5. Den nordlige del, nord for Randers fjord, slutter sig nær til Sydhimmerlandsmålet med former som [ka:dn, goˀdn] Karen, gården.

6. Målet mellem Randers og Horsens fjorde (hvortil i flere henseender Djurslandsmålene slutter sig) har fortidsformerne [ho:r, fo:r, ro:r] (hørte, førte, rørte[2]); *æ*-lyden foran *rn* (kærne, stjærne, hjærne) er ikke blevet [a]. Både æ. da. *ia* og *iæ* foran *ld* giver [ja], som [gjaʎˀ, kjaʎ:] (gæld, kilde). Foran enkelt *l* er forlænget *a* blevet [o:], som [ho:l, to:l] (hale, tale). Til de alm. jyske former [hɛ:r, dɛ:r] (her, der), svarer i vest [hiər, diər][3], i øst [hɛˀr, dɛˀr]. Pund, sund, lund så vel som sand, brand, ånde, hånd har lang *o*-lyd [poˀɲ, soˀɲ, loˀɲ; soˀɲ, broˀɲ, o:ɲ, hoˀɲ]; for a-rækkens vedkommende gælder det dog både lidt nord og øst for områdets grænser. I udlyd er *r*-lyden i reglen stum, enten den er gammel eller, som flere steder, opstået af ældre *ð* (opr. *t*). I endelser er gammelt *t* og *ð* blevet *t*, som [huˀsət, snakət] (huset, snakkede, snakket[4]).

---

[1] Anker Jensen i Dania V, 213.
[2] P. K. Thorsen i Opuscula philologica, Kbh. 1887 s. 111 flg.
[3] [hɛ:r o dɛ:r] i Sødring kær, [hiər o diər] i Råby hier (Gerlev herr.).
[4] Alrø har dog [boˀrəð], ligesom Tunø (7).

Det temmelig vidtstrakte område er meget delt med hensyn til behandlingen af skriftens *d*, oldd. *t*, efter stærk selvlyd. Den nordvestligste del har [ð], som [ɔp a gɔ:ðən, ɔ ni'ər a gy:ðən], (Haslum, Galten herred), østligere bortfalder lyden, som [de sø: ɔ de blø: ɔ dən hwi: pu:, *al'bɛk gɔ: dɛn' ɛ sɔ plaərə] (Harridslev, Støvring h.), sydvestligere i en stribe fra Langå til Århus har man [r], som [ɔp ɔ gɔ:rən ɔ ni'er ɔ gy:rən ɔ om' ve sme:rən] (op ad gaden, og ned ad gyden og om ved smedjen, Værum, Galten h.). Syd og vest for Århus har man [j], som [faj'ət ɔ maj'ət[1] ɔ gryjən ɔ grø'jən] (Vor h.). I den sydligste del af Ning herred (nord for Kysing fjord) [g] som [a sag' ɔ sɛg'lət ɔ kjo: frɛ *ɔgə te *be:gɔ] jeg sad på sædelet (sædefjælen) og kørte fra Odder til Beder (Beder, Ning h.). Hadsherred har igen ð; modsætningen mellem Hads- og Vorherreds mål kommer fræm i følgende ræmser: [di sø: œwər te sɔ:l-mag'ərəns i gɔw'r, te prɛjsdəns bre:ɲvin[2] war grø'n — rɔ:g ɔ bɔ:g ɔ sgɔ:g, ɔ hɛjsd ɔ prɛjsd ɔ paɲkɔ:g[3]] (Hads h.). [di sɔ: ɔwe ve ɛ sa:lmagəs i gu'ər, te ɛ prɛsdəs brɛɲvin wa grœn' — ra:g ɔ ba:g ɔ sga:g, ɔ hɛsd ɔ prɛsd ɔ paɲ:ka:g] (Vor herred)[4].

a. Ellers er der især nogle afvigelser i de østlige halvøers mål. Rugsø herred har enkelte gange endelsen *-u* [ølu, tor'u] (elleve, törv), opstået af ældre *w*-lyd. Djurslands nabomål mellem Randers fjord og Kalø vig har Djurslandsformer som [ɔ:] for det alm. [a:] svarende til rigsspr. *æ* foran *rd*, *rt* [gjɔ'r, wɔ'r, lɔ:r, sdjɔ't, swɔ:t] gær, værd, lærte, stjært, sværte; eller [ɛ:] i f ö r, d ö r, t ö r, som [*sɔjən go in' i lɔjən ɔ ta sbɔjən ɔ luk lɔj-dɛ'rən] Sören gå ind i laden og tag spaden og luk ladedören (Skødstrup, Ø.-Lisbjærg h.).

---

[1] D. v. s. maden.
[2] Snarere [brĕjvin].
[3] [păjkɔ:g].
[4] Fra herredets vestjyske del.

b. Ligeledes har de sydlige mål noget ejendommeligt i de stærkt lukkede lange selvlyd; alm. jyske [ɔ:, ɛ:, œ:] lyder næsten som [o:, e:, ø:]; Hads herred har desuden fået [j] med nasalering af foregående selvlyd for ɲ (se § 16,1).

7. Tunø-målet stemmer nærmest med Ning-herreds-målet, men har [ð]. De jyske tvelydte lange selvlyd er gennemgående igen blevet enkelt selvlyd, men spor af tidligere tvelydning findes. I modsætning til alle de andre midtøstjyske mål har Tunø-målet bevaret spor af tre grammattiske kön og slutter sig dærved til den følgende gruppe, ligesom også ved *ð* (eller bortfald) for *t* i svag stavelse og brugen af stød (§ 19,11).

§ 27. **De østjyske w-mål** på Djursland og øerne Anholt, Samsø og Endelave har w bevaret foran alle selvlyd i forlyd, i det mindste spor af tre grammattiske kön, og stød i enstavelsesord (§ 17,8-9 og 19,11), som ellers ikke har stød i jysk. Efter ,höj' selvlyd især af beslægtet art er *b, d, g* (oldd. *p, t, k*) blevet [w, j][1] som s.sams. [kuw, fɔ'tryjˀ, bij, luw], anh. [gujˀ] kube, fortryde, bide, luge, gut. Af ejendommelige småtræk kan nævnes [wrawˀnt, lawˀnt] vrangt, langt, for alm. jysk [vrɔɲt, lɔɲt]. I øvrigt slutter målene sig nær til den foregående afdeling, bl. a. ved fortidsformerne af føre osv., dog behandles *-t* og *-d* i endelser som *d* (oldd. *t*) efter stærk selvlyd. I præt. participium findes spor af könsböjning (§ 19,10), og tillægsord har særlig intetkönsform også foran navneord.

For de rundede fortunge-selvlyd, *ö, ø, y* har dele af området fået urundede *æ, e, i* — »wi kjerer te Æveltowt mæ grin å kommer tebåg me latter« (vi kører til Æ. med gryn og kommer hjem med lægter), eller »wet do te å de, wet do endes ha en smærrebre?«,

[1] Altså *b* og *g* > [w] efter *u*, *g* og *d* > [j] efter *y* og *i*, men for øvrigt også *d* > [j] efter *u*, som [ujˀ] ud.

siger andre efter dem —, men denne overgang synes ikke, hvor iørefaldende den end er, at kunne bruges som inddelingsgrund for disse meget skiftende mål. Fastlandsmålene må, trods forskellen på dette punkt, stilles som helhed over for ømålene.

8. Djurslands-målene har fælles med nabomålene mod vest de i § 26,6 a. omtalte overgange æ > [ɔ:] foran *rd*, *rt* og ö > [ɛ:] foran *rr*: [fɛ:r, dɛ'r, tɛ:r] för, dör, törre. Et par nordøstjyske ejendommeligheder, som fra Vensyssel går over Himmerland og landet mellem Mariager og Randers fjord og Rugsø herred, når her sin afslutning. Den ene er sammentrækning af navneord og bestemthedsendelse, som [gɔn' ɔ fɔn' ɔ ken' ɔ swen'] gården og fårene, køerne og svinene (Mols) —; den anden er *ð*-lyd i begyndelsen af stedord med olddansk *th*: [ɛ ðɛ nue ðɛ'ren:?] er der noget derinde (Støvring h.). — Også bægge disse ejendommeligheder strækker sig mod vest omtrent til Århus-Randers landevejen. Fælles for det faste Djurslands mål er endvidere [vr] som i rigsspr. for olddansk *wr*, bevarelsen af *ð*-lyden også i udlyd, og [iə] for *jæ* foran *rn*: [giən, kiən] gærne, kærne. Det normale Djurslandsmål er det som tales i den vestlige del af Nörre herred. Dette har — sammen med Rugsø-målet (§ 26,6 a) og (det gamle) Sønder herreds mål[1] — den fyldigere selvlydsudvikling af ældre jysk *w* efter *r* og *l*. Mere eller mindre afvigende er de andre dele.

a. Nörre herreds østlige del har [r] for alm. djurslandsk *ð*, som: »Når börnene i Nörre herred bliver vrede, siger de [sɔ we'r ro re, ro!] så ved du det, du; [ɛ re rɛ *ras rɛ komə riən po re rø: ø'g][2] vil svare til Sønder herreds [ɛ ðe ðɛ *ras ðɛ komə riən po ðe re: e'g].

[1] Æbeltoft-halvøen hørte i ældre tid til Sønder herred, ikke til Mols.

[2] Er det dig Rasmus, der kommer ridende på den røde hoppe.

»Ro æ wes fræ Gjærel« (du er vist fra Gerrild). Her forekommer det i § 17,9 antydede tilfælde med stød i bestemt flertalsendelse: [we' we' *weg'əsløw', di walsə i wegɛ'ən] ve ve Veggerslev, de valser i vikkerne.

b. Sønder-herreds- og molbo-målet har afrundingen af fortungeselvlyd.

c. Helbo-målet på Helgenæs har *ŏ, ø, y*; ligesom sydsamsisk har det ɲ 〉 j med nasalering.

9. Anholt- og Nordsams-målene har afrunding af fortungeselvlyd fælles med 8 b, men hører ellers til ø-afdelingen, har [w] også foran *r*, *æ* 〉 *a* foran *rd* og *rt*, *ŏ* 〉 *a* foran *rr* og mangler de sammentrukne bestemte former og *ð* i stedord.

a. Anholt har overgangen *b* (oldd. *p*) 〉 [w] fælles med Læsø og ødansk, *æ* 〉 *a* foran *rn*; ene blandt alle jyske mål har Anholt ordet denne i levende brug.

b. Nordsamsisk har som sydsamsisk *r* bevaret foran *t*; det har [ɛ] foran *rn*, [v] efter selvlyd svarende til skriftspr. *b* (oldd. *p*), gennemgående *a* 〉 *å* foran næselyd, som [hoɲ, hɔm, moɲ', monə, lɔw'nt, wrɔw'nt] han, ham, mand, mange, langt, vrangt.

10. Sydsamsisk har som Helbo-målet bevaret de rundede fortungeselvlyd og fået *j* med nasalering for ɲ: [mãj', begjø̃j'] mand, begynde. Som nordsamsisk har det bevaret *r* foran *t*, men *a* 〈 *æ* foran *rn*, spor af a 〉 å foran nasal [hɔm, mɔnə]; *stj* er blevet *skj*, man får modsætningen mellem syd- og nordsamsisk klart i sydsams.: [sgja'rt, sgja:n, sgjø:rt]: nordsams.: [sdja'rt, sdjɛn:, sde:rt] stjært, stjærne, styrte. Rigsspr. *d* (oldd. *t*) høres som [r] mellem selvlyd, men er stumt i udlyd.

11. Endelave-målet har *k*, *g* foran fortungeselvlyd 〉 [tj, dj], som [tjøvsdə, tjɛn:, djyø] købstad, kærne, göre. Det skal have haft tre kön i mands minde, men målet er i opløsning.

Vestjysk i egentligste forstand omtrent fra Limfjorden til rigsgrænsen er normalt vestjysk (§ 22,8-9), har den alm. nörrejyske fordeling af [w] og [v] i forlyd (§ 25,4) og som nabogrupperne mod øst og syd [t][1] i endelser for skriftsprogets *t* og *d*. Den store nordlige del (12-14) har [r], den sydlige del [ð] svarende til skriftspr. *d* (oldd. *t*) efter selvlyd. § 28.

12. Harbo-målet i den nordvestlige del kendes på, at det som Tybo-målet har [r] for *rn* [ɔˀr, bjɔˀr, gɔˀr, bɔˀr, baˀr] örn, björn, garn, barn, börn; [mi:n] se § 25,3.

13. Sallingbo-målet har samme overgang, men ikke [ɔ] i örn, björn, og flertal af barn hedder [bœ̨ˀr]. I dette og det følgende område er udlydende *r* tabt gennemgående. Dette gælder dog tilstødende dele af områderne både vest og øst herfor. Ejendommelige Sallingbo-former er [hwitən, was] for hvilken, os; dærimod er formerne [hiə, diə] — [hiər ɔ diər ɔ hjɛm: te was, de sɛjˀər ɛ hiəl *saləmbogras] hed det på Mors — nu afløste af de alm. vestjyske [hɛ:r] og [dɛ:r].

14. Midtvestjysk i den sydvestlige del af Viborg amt og den større sydlige del af Ringkøbing amt har fælles med de to foregående [r] for ð og *a*-lyd foran ɲs (som [daɲ:s, *fraɲˀs], men i modsætning til dem *n* for *rn* som det østlige Nörrejylland: [bɔˀn, bœˀn, gja:n] barn, börn, gærne.

15. Sydvestjysk har *ð*, dog ikke helt til rigsgrænsen, *å*-lyd foran ɲs som [dɔ:ɲs, *frɔˀɲs]; de vestslesvigske fortidsformer dråk, bånd, språng viser sig. En særlig underafdeling er Fanik-målet med tab af *w* efter *a* — Fanøpigen lover i fortællingen vædderen så mange flyndere, som »do ka ha i di bette [ma:]«.

Sydøstjysk mellem Horsens og Haderslev fjorde § 29.

---

[1] I alt fald den nordligste del af Harbomålet har dog [r] i endelser svar. til *t*, *d* (sål. Vejrum i Hjærm herr.).

og omtrent ind til midten af Jylland slutter sig til østjysk ved sit almindelige mundlag, men til vestjysk ved at mangle ‚efterhængt artikkel' og til dels ved stødforholdene (§ 22,2, 4-6); med hensyn til kön går den østlige del med øst- og sønderjysk (§ 23,2), den vestlige med vestjysk. Ejendommelig for målet — men med nær tilknytning til vestfynsk — er overgangene: langt *u* 〉 [ᵊu], *ow* 〉 [əw], *øw*, *yw* 〉 [ɛw, iw], som [hᵊuˀs, sgəw, ɛw: - iw:] hus, skov, öje.

16. Indlandsmålet er helt vestjysk, *her* hedder [hjɛ:r]. Målet deles i en nordlig del med [ɛw] og en sydlig med [iw], se § 22,8 [1]. I Lindballe (Törrild herred) siger de: »Hwål å kwål å was å wand a walkommen å go muen«, men længere sønder på: »Hål å kål å vas å kvas å valkommen å go mån«. (Hul og kul og hvas og kvas og velkommen og god morgen).

17. Fjordmålene med to kön, her hedder [hɛ:r]; de kan igen deles efter halvøerne.

a. Bjærge-målet har [w] og [v] i forlyd efter de alm. nörrejyske regler, [ɛw] svar. til rigsspr. *öj* o. lign. (§ 23,8), som [hwɛmˀ war ɛ kɔˀl dɛ sat hans ɛw:s dɛ:r?] hvem var den karl, som satte sin økse dær?

b. Holmands-målet mellem Vejle og Kolding fjorde har [w] næsten kun efter anden medlyd; i den sydligste del svinder *h* foran *j* og *w*; [iw] svar. til rigsspr. *öj* o. lign.; vestjysk stød, som [(h)wɛmˀ var ɛ kɔˀl, dɛ satˀ hans iw:s dɛ:r?]; *op* hedder [ɔp].

c. Tyrstrup-målet mellem Kolding og Haderslev fjorde har kun [v] i forlyd, ikke vestjysk stød, [œj] svar. til rigsspr. *öj* o. lign., som [vɛnˀ var ɛ kɔˀl [2], dɛ sat hans œjs dɛ:r?], *op* hedder [op]; den østslesvigske musikalske aksent er let kendelig.

---

[1] Fuldstændig lydlære for et hertil hørende mål findes i P. K. Thorsen: Nörrejysk lydl. Kbh. 1886.

[2] Sydligst [ɛ kaˀl].

Nordslesvigsk med de ejendommelige sønderjyske selvlydsforhold (§ 23) udmærker sig desuden ved, at [f, r, x], som kan forekomme i nörrejysk for skriftsprogets *b, d, g* (oldd. *p, t, k*) efter selvlyd, her bliver det gennemgående, i den nordligste del dog ofte [v, r, g] i indlyd, i den sydlige [f] og [x] også mellem selvlyd. I forlyd findes [w] kun i den vestligste strimmel. Sønder på siger de: [op ar ɛ gɔ:r ɔ nej'r ar ɛ gy:r, mar i ɛ far ɔ grø'r i ɛ gry:r], hedder det i Nörrejylland. § 30.

18. Vestslesvigsk[1], som mod øst går lige til fjordenes inderste punkter, har som sydvestjysk fortidsformer som språng, sung, vår, sår (sprang, sang, var, sad), *r* er bevaret i udlyd og foran medlyd; dog har nogle egne, som nörrejysk, *rn* > *n*. — I Skærbæk-Tønder-egnen siger de [go'mɔ:rn, ɛ viʎ gjɛ:rn lɔ:n jɛ kjɛ:rn], men i Rejsby-Bovlund [go'mɔ:n, mɔ ɛ lɔ:n jɛ kjɛn:]. Imod syd findes stødet ikke (se § 20,2).

19. Østslesvigsk[2], målet mellem Haderslev og Flensborg fjorde og lidt vest om Flensborg, går mod nord over i Tyrstrup-målet (17 c.); hvad der i § 23 slutn. er sagt om det slesvigske ,mundlags' lighed med ømålenes, gælder særlig disse og de følgende. I udlyd og foran medlyd er *r* gennemgående vokaliseret, hvad enten det er gammelt eller opstået af *ð*. De vestslesvigske fortidsformer mangler. I endelserne behandles *t* og *d* som *ð*, d. v. s. falder bort. Stød findes ikke. Tillægsordene har særlig intetkönsform også foran navneord, som et stort barn.

20. Åbenrå købstadmål udmærker sig ved sin stærke udjævning af *w*-tvelyd; *yw* (el. *iw*) bliver *ju, u*, som [gju:t, lu:] gifte, lyve; [aw] opsluger alle de andre w-tvelyd, så lov, lag, lav-(vande), løve, løv, lue

---

[1] Lyngby: Sønderjysk sproglære, Kbh. 1858.
[2] N. Andersen i Dania IV.

og *leve* alle bliver [law], se gåden i Feilbergs ordbog II s. 518 b.

§ 31. **Sydslesvigsk** har tvelydning af de lange selvlyd, om end i forskelligt omfang. Tillægsordene har særlig intetkönsform som i østslesvigsk, og *t, d* i endelser behandles som *ð*, ligesom de stærke fortidsformer stemmer med østslesvigsk. Stød mangler selvfølgelig.

21. Fjolde-målet[1] i Midtslesvigs sydligste dansktalende egne, nu næsten kun levende Fjolde sogn, har tvelydning å > [oa], o > [uo], e > [ie], ø > [yø], som [goas, suol, trie, dryøm]; på dette punkt går Sydangel nok helt sammen med Fjolde.

Med hensyn til behandlingen af oldd. *t* og *p* efter selvlyd er dette mål enestående (oldd. *k* i denne stilling bliver [x] som ellers i sønderjysk). Til olddansk *p* svarer [b] som i nordskånsk: [ga:b, sve:b, lɛ:b, ɛ:bəl] gab, svøbe, løbe, æble. Til olddansk *t* svarer ved flerstavelsesaksent [t], ved enstavelsesaksent [r] undtagen foran *r*, hvor det bliver [ð], som [gryt, byøt, grɛ:t; fa:r, sgɔr, ur; biðr, sjyðr, grɛðr] gryde, bøde, græde; fad, skud, ud; bider, skyder, græder.

Næsten endnu mere enestående er bevarelsen af efterlydsforbindelser som i følgende ord: [saks, øks, sɛ:ksdən, ɛrv, føləx, bjɛrix, marix, sakn] saks, økse, seksten, arve, følge, bjærg, marv, savne.

Hertil kommer, at målet har *skj, stj* > *sj, gj, dj* > *j, kj, tj* > *tj*: [sjɛ:r, sjybfar; jer, jyb, tjudəl] skære, stefader; ged, dyb, kjortel; østdansk fortid [sbraŋk] til springe, den østdanske form [sje:l] stjæle, særlig intetkönsform i nogle svage udsagnsords participier (som skånsk) og særlig flertalsform i indikativ i nogle udsagnsord (som øst- og nordskånsk). Dærimod findes personböjning

---

[1] Lyngby: Sønderjysk sprogl. s. 104; Thorsen i Förhandl. vid VI nord. filologmötet. Upps. 1903, s. 178 flg.

i enkelte udsagnsord vidt omkring i Jylland[1], og flertal i bydemåden er (§ 17,16) fælles sønderjysk.

22. Angelbomålet[2] har tvelydning af langt *o*, *ø*, *e* på samme måde som Fjolde-målet, men ikke uden i den sydligste del af *å*. Som i ømålene tvelydes langt *e* også efter *r*. Udlydende *r* og *r* foran medlyd er somme steder bortfaldet, i endelser svarende til skriftspr. *t*, *d* altid.

23. Alsing-målet ligner i behandlingen af selvlydene Angel; ejendommeligheder er en lignende overgang *a* 〉 *å* foran næselyd som i nordsamsisk: [mɔɲ, pɔɲ:] mand, pande, og udviklingen af *r* efter *o* til [a], som [mua, sdua] moder, stor; ved *rn* får vi her former som [va:n, kva:n, tva:n] horn, korn, torn. I udlyd bortfalder eller vokaliseres *r* altid.

En enkelt sydalsisk egn (Lysabild) skal have *ð* 〉 [g] som Ning herred (§ 26,8), ellers er *ð* her som overalt i sønderjysk blevet [r], som ganske vist i reglen igen senere er vokaliseret eller tabt.

---

[1] Se f. eks. s. 66 nederst.

[2] E. Hagerup: Om det danske sprog i Angel. Kbh. 1854. 2. udg. ved K. J. Lyngby. Kbh. 1867. P. K. Thorsen i Dania I, 97 flg.

VII.

ØMÅLENE.

---

§ 32. **Fynbomålet** har de tre kön i fuldt levende brug — »Fynboen siger han om en særk og hun om en skjorte«, eller »»hør, hvor han skaber sig til!« siger Fynboen om blæsten«, eller »huni han har fået hvalpe«. — Den bestemte form ender (som i de fleste jyske treköns-mål) på *-i* i hankön, *-n* i hunkön og [ə] i intetkön — »Hunni sprang på katti, og katti sprang på kakkelovni og vælted sætti (fadet) ned i skitti«; sådan taler de på Fyn, siger Jyden; men det er forøvrigt ikke rigtigt, da de to sidste ord er intetkön. —

Den musikalske toneforskel er stærkt iørefaldende, medens stødet (som i sydsamsisk) er så lidet fræmtrædende, at det ofte kan være vanskeligt nok for en Jyde eller Sællænder at afgöre, om det er der eller ej.

[ð] findes ikke, men er bortfaldet uden erstatning, som [ma, bi, bryə] mad, bid, bryde; ɲ- og ŋ-lydene er bægge åbnede, så den foregående selvlyd har fået næseåbning; ofte spores dog de tidligere lyd i en nasaleret *j*- eller *w*-lyd som følger efter selvlyden. I forbindelsen *rn* er *r*-lyden bortfaldet som i nörrejysk. Foran olddansk *ld* og *nd* er *a*-lyden bevaret, som [kaˀl, sga:lə, saˀl; hɑ̃ˀ, ɑ̃:ə] kold, skolde, såld; hånd, ånde; *u* 〉 [ɔ] foran m, som [dɔmˀ, grɔmə].

24. Nordvestfynsk er et af de kraftigst udprægede danske mål, især på ,Sletten' (Slettebomålet). Det begrænses mod sydvest ikke just af Odense å, men af en endnu temmelig sammenhængende skovstrækning, som går østen om Vissenbjærg og vesten om Køng og Hårby, for øvrigt noget forskelligt med hensyn til de enkelte ejendommeligheder.

Mest påfaldende er behandlingen af de lange selvlyd, *å* er blevet [ɔw], *e* [ɛj], *æ* [aj], *ø* [oj], og omtrent som i den tilstødende del af Jylland er *ow* blevet [œw], *øw*, *yw* [ɛw, iw], som [nɔ je tɛjˀər mɛj ən sgrowˀ, sɔ mɔwˀlər je frɑ mũjˀi ɔ ɔm te de ɛjnə ojrə] når jeg tager mig en skrå, så måler jeg fra munden og om til det ene øre; »hejer å dejer å alle sdejer, seer di ewwe på Slæten«; »øvni og vøvni og jenkakeløvni, siger Sletteboerne«; — stærkt parodieret: »Röwwe böwwe höwwe nöwwe göwwe löwwe[1]«.

Af medlydsforhold kan mærkes, at ʎ-lyden er ukendt, at ŋ-lyden i den nordlige del efterlader en svag *i*- ell. *j*-lyd, i den sydlige helt forsvinder efter den nasalerede selvlyd uden at efterlade noget spor. Skriftsprogets *g*, olddansk *k* efter selvlyd bliver [w] efter *å*, *o*, som [kɔwə] koge, men falder bort efter *a* og fortungelydene: [ma:ə, pi:ə], mage, pige; også [se:ə] sige. I forlyd holdes *gj* og *j* ude fra hinanden.

En noget afvigende form af målet findes på den nordlige halvø vest for Odense fjord; det har ikke tvelydningen af *å* og *æ*, men nok af *e* og *ø*; det har *u*-lyd i sno, bo ligesom de østjyske w-mål; det har ,vestjysk' stød på ord som itte (ikke), katter, hoppe; og endelig deler det med midtøstjysk flertalsformer som katter, stokker.

25. Nordøstfynsk har — ligesom det følgende mål – den normale ødanske behandling af lange selv-

[1] Skal være: Rug og boghvede har vi nok af, Gud være lovet.

lyd (§ 17,3); og målet har af ʎ udviklet en *jl*-agtig lyd, som i]ka'jʎ, majʎt] kold, malt. Både ved ɲ- og ŋ-lydens afløsning kan findes en svag *i*- el. *j*-lyd efter selvlyden, som [sɑ̃'(j), mɑ̃'(j), gɑ̃'(j)] sand, mand, gang. I modsætning til nordvestfynsk [pi:ə, se:ə, flø:ə, bru:ə] har målet [pɛjə, sɛjə, flœjə, brœwə] pige, sige, flyve, bruge. I forlyd (hjörne, Jerusalem, gærne) holdes *gj* og *j* ikke skarpt ude fra hinanden. — »Henne i den jyde bor der in Gyde«, sagde Fynboen; dette gælder dog, som ovenfor sagt, ikke nordvestfynsk.

26. Sydfynsk mangler stød og har [w] efter *a* svarende til rigsspr. *g* (olddansk *k*) som [ma:wə, sma:wə] mage, smage; *ang* er blevet [ɑ̃:w], som [gɑ̃:w] gang. Sammen med nordvestfynsk har det [pi:ə, se:ə, flœ:ə]; sammen med nordøstfynsk [brœwə] og usikkerheden i brugen af *j* og *gj* i forlyd, ligesom det har [jʎ].

27. Øbomålene på Tåsinge, Langeland og småøerne har i alt væsentlig sydfynsk præg, dog ikke *å*-lyd i ord som dum o. lign., men [dom, lomsg]; foran t træffer vi former som [pødə, glød], putte, glut; dette gælder også Ærø. Om *k, sk, g* se § 20,3-4.

a. Tåsingsk har [a], ikke [ɑ] foran olddansk *nn*, som [mãj] mand; [eu] for *ug* i bruge, sluge.

b. Langelandsk har *å*-lyd foran *lt*, som [mɔ:lt] malt; *lg*-lyden mangler; bruge hedder [brɯ:ə]. Tonefaldet er snarere lållandsk end fynsk.

28. Ærebomålet har bedre end de andre syddanske mål bevaret [ç] for ældre *kj, tj* og *k* foran fortungeselvlyd. Målet nærmer sig sønderjysk ved at have tungespids -*r*, som tabes i udlyd (østærøsk også foran *n*, hvor vestærøsk vist har [dn]). Ligeledes står det sydslesvigsk nær ved den ikke ødanske tvelydning *o* > [uo], ved kun at have to grammattiske kön[1], og ved formen løse for læse. Som nörrejysk og bornholmsk

[1] Dette gælder også Avernakø og Strynø.

har det gennemgående *æ* > *a* foran *r*-forbindeiser. Mærkelig er den (i alt fald vestærøske) forskydning af j-tvelydene *i* > [øj], *ej* > [œj, øj], *y* > [uj, øj], *öj* > [oj, ɔ], som [pøjnə, tøj; sœjl, søjə; buj, sujl, frujsə, flø:jə; hoj, ojsə, ɔ:ə, ojn] pine, tid; sejl, sige; by, syl, fryse, flyde; höj, økse, öje, öjne. Østærøsk afviger herfra på enkelte punkter.

Sællandsk har [ð] svarende til rigsspr. *d* (oldd. *t*) § 33. efter selvlyd og til *t*, *d* i endelser; sællandske er formerne d r u, f l u e for d r ö j, f l y v e. Gennemgående er *øw*, *yw* blevet [ew, iw], som [kewə, diwˀ], købe, dyb, dog gælder dette ikke de nordvestligste mål. I forlyd er *kj* og *tj* vel holdt ude fra hinanden. Stødet[1] er kraftigt, den musikalske aksentforskel dærimod ikke til at iagttage. Sællandsk er den korte selvlyd i [bɔwˀ, klɔwˀ, bœjˀ, ɛjˀ] bog, klog, bøg, eg. I k k e hedder gennemgående i t t e [edə]. Tre grammattiske kön, som dog hos den yngre slægt mange steder er i opløsning.

29. S e j e r ø m å l e t[2] har ikke det *å*-agtige [ɑ] og det fræmskudte [ɯ], som ellers præger ømålene. Det har tvelydning af langt *i*, *y* og *o* til [ei, øy, ou], som [beiˀ, greinə, eiˀs; bøyˀ, brøyˀn, møyrə; rouˀ, souˀð, mousə] bi, grine, is; by, bryn, myre; ro, sod, mose. Endvidere har det lang selvlyd (tvelyd) i [hyˀønə, kœˀn, grœˀn, pɛˀn, hyˀøsd] höne, kön, grön, pæn, høst, hvor sæll. ellers har kort selvlyd. Det har, som den nærmeste del af sællandsk, [œw, yw] for *æw*, *ew* og *iw*, når *w* svarer til olddansk v-lyd, som [vœw, hœ:wə, rywə] væv, hæve, rive. Af ɲ-lyden har det flere spor end sællandsk ellers, idet denne lyd, ligesom ŋ-lyden, er blevet til *j*-lyd med nasalering af foregående selvlyd, hvor denne er *i* eller *y* (målets [ɛ, œ]), som [sbɛ̃jə, sgɛ̃jˀ; beˈgœ̃jˀə,

[1] Den sydligste del ligger dog sønden for stødgrænsen.

[2] P. K. T h o r s e n: Sprogarten på Sejerø. Kbh. 1887—94.

brœ̃j'; klɛ̃jə, tɛ̃j'; slœ̃jə, lœ̃j'] spinde, skind; begynde, brønd; klinge, ting; slynge, lyng (denne udtale er lige på grænsen af virkelig — en smule palataliseret — ŋ-lyd, og som ŋ-lyd er den opfattet af Thorsen; det er dog tvivlsomt, om der nogensinde ved målets ŋ-lyd fræmbringes virkeligt mundlukke). Rigsspr. *g* efter *a* (olddansk *k*) bliver *w*, som [ka:wə, saw'] kage, sag.

30. Nordvestsællandsk har, som det øvrige egentlige sællandsk, kun spor af ɲ-lyden i kendeordets (artiklens) og ejestedordenes hankõnsform og i ganske enkelte ord (ind, kind, skind) efter gammel i-lyd. Målet slutter sig til sejerøsk ved — i den nordvestlige del — at have [œw, yw]. Som sydvestsællandsk har det [aŋ] med ren a-lyd: [gaŋ', faŋə]. Det har temmelig ren *u*-lyd, og denne bevares også i forbindelserne *ug* og *ud*, som [hu's, bru:ə[1], uð']. Den midterste del af området (til en linje omtrent Kallundborg—Sorø) har [kawə, saw'], Sællands odde og den sydvestligste del af området dærimod [ka:ə, sa'].

31. Sydvestsællandsk går i de fleste henseender sammen med foregående (kun en lille del omkring Ringsted har [ba:ə, sa']), men har den østsællandske form [yð', pyðə], ud, pude, og langt [ɑ] foran ns, som [Hɑ'ns, dɑ:nsə].

32. Nordsællandsk[2] til ned mod Roskilde og Køge har et ret mærkeligt præg. Her findes de korte ‚sællandske' efternavne, som Jens Jæn; her er han, som i københavnsk-amagersk, både han og ham; ikke hedder [ent]. Ang. selvlydene kan mærkes, at *u* foran *m* ikke, som ellers på sællandsk, bliver [ɔ], men [ø], som [døm', lømə, døm] dum, lomme, dem; med overgangen *u* 〉 [y, ø] foran *tt*, glyt, pytte, og *ŏ* 〉 *å* foran

---

[1] Sejerøsk har her [bro:wə].

[2] J. K. Kryger i Blandinger, udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund, I, 347.

r-forbindelser (§ 19,5) står det sammen med Skåne. Lydforbindelsen *ang* bliver [ɔŋ], som [in gɔŋˀ] en gang; kage [kawə] som nordvestsæll. U-lyden er stærkt fræmskudt, og til *ug*, *ub*, *ud* svarer [œw, yð] som [brœwə, kœwə, snœwle, yðˀ, byt], bruge, kube, snuble, ud, budt. *Æ*-lyden ligger meget nær *e*-lyden — »[ble:s ve:r me ble:sveˀr, nɔr ent deð bliwər rεjnəveˀr] siger de på Frederiksborg amt.

I det væsentlige går Horns herred med nordsællandsk, dog har det f. eks. ikke [yð] for *ud*.

33. Stævns-målet er vel det mest udpræget sællandsk lydende mål; det har ham, ette, [dɔmˀ], putte, mørk i modsætning til det foregående; *ang* bliver [ɔ̃wˑ]. Med hensyn til kage, sag går det med nord- og störste delen af nordvestsællandsk [kawə, sawˀ]; det har [yð]. Det er mere langtrukket end nordsællandsk — »Ved Køge siger de [hanˀs ɔ vonˀ ɔ rewˀ ɔ grewˀ ɔ slewˀ], men nedad ved Fakse siger de [hoˀəns ɔ voˀən ɔ riˀew ɔ griˀew ɔ sliˀew]«.

34. Sydsællandsk[1] har [ka:ə, sa:, brøwə, yð]; stød mangler i den sydligste del. Også andre syddanske særmærker findes, som *en* i stærke fortids tillægsmåder (kommen), palatalisation af kj og gj, rigssprogets fordeling af *øv* og *ev* og muligvis mere.

De sydøstre ømål mangler stød og har mere eller mindre spor af palataliseret *kj*, *gj*, oftest *k* for *kj*, *tj*, *j* for *gj*, som [ky:r, kε:nə, jø:rə, jεrne] tyr, tjæne, göre, gærne. Til ɲ- og ŋ-lydene svarer regelret nasaleret selvlyd uden medlyd efter sig, uafhængigt af foregående selvlyds art. Kun på Midtmøn og Sydfalster findes *ð*-lyden. Foran *rr* er ö (undt. vestlållandsk) blevet *æ* som i Djurslands og naboegnenes mål. § 34.

[1] S. P. Nielsen i Dania IX, 25.

35. Mønbomålet[1] har [bawə, saw] bage, sag, undtagen Fanefjord: [ba:ə, sa]. Målet slutter sig til sællandsk ved bevarelsen af olddansk iu i [kywr] tyr o. lign. ord, og ved at have [flywə, dryw] flyve, drøj. Særlige for Møn er overgangene *wr* > [fr] i forlyd: [friə, frɛ:lə] vride, vræle; og *rn* > [r] i efterlyd, som [jɛ:rə, ky:rə, ba:ruwrəð] gærne, tjørnekrat, barnvoren (barnagtig).

36. Falstersk[2] og østlållandsk[3] er typiske for disse mål; små forskelle findes, som falstersk [dɔm, dœrəs, rɛ:də, mã] dem, deres, rette, mand — lållandsk [dɛm, derəs, rɛdə, mɑ̃]. Her hersker [sma:ə, brɯ:ə] smage, bruge.

37. Vestlållandsk afviger ved at have formerne [tœr, dœ:r, fœ:r] for de øvrige sydøstre ømåls [tɛ:r, dɛ:r, fɛ:r] tõr, dõr, fõr; på nordsiden kommer hertil, som på Sællands sydkyst, [sma:wə, brœwe] for smage, bruge.

---

[1] P. K. Thorsen i Kort Udsigt over det filologisk-historiske Samfunds Virksomhed 1884—85, s. 79.

[2] H. E. Hass i Kort Udsigt osv. 188—89, s. 179.

[3] N. K. Larsen i Dania V, 50.

VIII.

BORNHOLMSK OG AMAGERMÅL.

Af mål, som kan henregnes til den skånske hoved- § 35.
dialekt, findes indenfor Danmarks nuværende grænse kun to øers mål; i klang ligner de hinanden meget, men i bygning er de meget afvigende.

38. Til sydøstskånsk hører bornholmsk[1] (se § 21), som har så godt som alle sydøstskånskens særmærker — [ɛɟ:, styc:ə, morc, fiscə, lœj, lɛjæ] æg, stykke, mørk, fiske (efterårstid), løg, lege; *z*-lyden, flertalsform i udsagnsordene osv.

Ligesom skånsk har det også bestemthedsendelse, selv om der går et bestemmelsesord foran, som: på den tiden (sml. § 7).

Men særlig bornholmsk er bevarelsen af tillægsordsendelsen *-er* som levende hankönsendelse, medens denne allerede i de nærmeste egne af Skåne også kan bruges i hunkön. Böjninger som tårstuer, tårstu, tårstut, (tørstig), eller [morcər, morc, morit] (mørk) er mere gammeldags end andensteds i skånsk.

Ligeledes afviger bornholmsk ved at have ɲ-lyden (stærkt tilbagetrukket) bevaret efter alle selvlyd,

---

[1] P. K. Thorsen i Kort Udsigt osv. 1884—84, s. 69.

medens fastlandsskånsken kun har den efter *i*, *y* og *u*, og den så endda falder sammen med ŋ-lyden. Hertil kommer, at bornholmsk også har en stærkt palatal ʎ-lyd, medens ethvært spor af denne lyd er forsvundet i fastlandsskånsk.

Til fastlandsskånskens (og skriftsprogets) *d* efter selvlyd svarer et stærkt artikuleret [ð], som [fo:ð, bi:ðæ]; om [ð] findes på Skånes fastland, er meget tvivlsomt, i alt fald er det ikke påvist. Kun efter bevaret medlyd findes [w] i forlyd (altså ikke som på fastlandet *w* = *hw*, men nok [s̩w]).

Man kan vist sige, at bornholmsk er et udpræget sydøstskånsk mål, men på enkelte punkter af betydeligt ældre præg end fastlandsmålene.

39. Dærimod slutter Amager-målet på Østamager sig til Skytts-herreds-målet, med [ə] i alle endelser. Det slutter sig til skånsk ved sit fræmskudte *a* [æ], sin mangel på stød, ved former som blie, flye for de sællandske blive, flue. Men den nyere tids nære forbindelse med Sælland, og især med København, har naturligvis givet målet et sællandsk præg — nærmest nordsællandsk, men netop dette mål står jo i mange henseender skånsk nærmest. Af palatalisering af *skj* findes dog endnu spor, som sjorte, sjold, sjørt for skjorte, skjold, skørt.

Da de øvrige skånske mål står os fjærnere, fordi de nu tilhører et andet rige, og da vor viden om dem ikke sætter os i stand til at give stort ud over det i § 21 anførte, skal vi hermed slutte gennemgangen af de enkelte danske almuesmål[1].

Som vi har set, fræmbyder disse et broget billede, men dog således, at intet mål står særlig fjærnt fra

---

[1] Se Axel Kock: De senaste årens undersökninger af skånska bygdemål (Hist. tidskr. för Skåneland 1904); A. Malm i Nord Familjebok XIV, 1377 flg.

sine nabomål. Selv de mest særprægede, som Molbomålet eller det sydslesvigske, har ejendommeligheder, som viser, at det i lange tidsrum har været knyttet til sine nabomåls udvikling. Om da de ejendommeligheder, der afviger fra nabomålenes, peger tilbage mod fjærne tider, er et spørgsmål, som vi må overlade til fræmtiden at give et tilfredsstillende svar på. Nogle af disse ejendommeligheder kan påvises allerede i det 14de årh.[1], så helt ny er de i alt fald ikke; men de kan gærne være endnu en god del ældre.

Meget er endnu uopklaret, og for hvær dag bliver det vanskeligere at opklare. Måtte denne lille bog have peget på et og andet, og de dærtil skikkede finde forklaringen på det, som endnu er dunkelt!

---

[1] For sydslesvigsk er dette påpeget af Anders Pedersen i et foredrag i Filol.-hist. samfund; for Sønderherreds-målet er det københavnske Harpestreng-håndskrift et talende vidnesbyrd.

REGISTER.

Af **ord** er kun medtaget de særlig behandlede og enkelte meget oplysende eksempler. Af de oplysninger med hensyn til sproglæren, som bogen indeholder, er givet en kort fortegnelse; ordningen, som har været vanskelig nok, er **alfabetisk** for selvlydenes og efterlydskonsonanternes vedkommende. Forhåbentlig vil det ingen vanskelighed fræmbyde at finde det søgte. De **titelbogstaver**, som bruges ved lydlæren, er det skrevne danske sprogs betegnelser. Henvisningerne gælder **side**.

ENKELTE ORD.

ORDDANNELSE.

BÖJNING.

LYDLÆRE.

Selvlyd.

Medlyd.

Forlyd

side

Efterlyd.

